

PAP

Ευτροπία, ἤγουν καλοτροπία, καλοηθία· καθὼς ἡ ἀστειότης, διέθεσιν ψυχῆς ἀνθρώπου, γεννημένου καὶ θραμμένου εἰς Ἄστου, ἤγουν εἰς πόλιν, ὅπου τὰ ἦθη ὑποθέτονται κομψότερα καὶ ἡμερώτερα παρὰ τῶν χωρικῶν, τῶν γεννημένων δηλαδὴ εἰς τὰ χωρία. Τὴν αὐτὴν μεταφορὰν ἐφύλαξε καὶ ἡ κοινὴ γλῶσσα. Ἀπὸ τὴν Χώραν, τὴν σημαίνουσαν τὸ Ἄστου, ἢ τὴν Πόλιν, ἐσημάτισε τὸ Χωρατόν, ἢ Χωράτευμα (Ἀστειότητα), τὸ Χωρατεύω (Ἀστειύομαι), καὶ τὸ Χωρατευτής, ἢ γραικοτουρκοχυδαϊκῶς, Χωραταρτοῆς (Ἀστειός).

Ἡ διέθεσις αὕτη στέκει εἰς τὸ νὰ λέγη τις κατ' ἄλλων, καὶ ν' ἀκούη ἀπ' ἄλλους σκώμματα καὶ περιπαίσιμα εὐφυῆ, ἐκφρασμένα μὲ τοιαύτην χάριν (ὡς τὸ σημαίνει καὶ τοῦ Ἀστείζομαι, ἢ Ἀστειύομαι, τὸ συνώνυμον Χαριεντίζομαι), ὥστε νὰ κινῶσιν εἰς γέλωτα, χωρὶς νὰ λυπῶσιν ἢ νὰ ταρασσῶσι τὸν ἀκούοντα. Ἡ φυσικὴ αὕτη ἀρετὴ, διὰ νὰ ἦναι ἀληθῶς τοιαύτη, πρέπει, καθὼς καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρεταί, νὰ στέκη εἰς τὴν μεσότητα. Τὰ ἄκρα τῆς εἶναι, καθ' ὑπερβολὴν, ἢ Βωμολοχία, κατ' ἔλλειψιν, ἢ Ἀγροικία. Ὁ βωμολόχος λέγει καὶ ἀκούει τοιαῦτα γελοῖα, ὅποια λυποῦσι πλέον παρὰ εὐφραίνουσι τὸν ἀκούοντα· ἐξεναντίας ὁ Ἀγροικὸς, μῆτε λέγει, μῆτε ν' ἀκούσῃ ἀπ' ἄλλους ὑποφέρει τίποτε γελοῖον. Κυρίως Ἀγροικὸς λέγεται ὁ κατοικῶν τοὺς ἀγρούς, ἤγουν τὰ χωρία, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὴν αὐτὴν λέξιν Χωρίον, ἐσηματίσαμεν τὸν Χωρικὸν ἢ Χωριάτην, καὶ κατὰ μεταφορὰν, τὸν ἔχοντα τοιαῦτα ἦθη, ὅποια ἔχουσιν οἱ γεννημένοι καὶ θραμμένοι εἰς τοὺς ἀγρούς.

Σελ. 22,34 γραπτέον ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥητοῦ». Σελ. 291,1 γρ. ἀκαὶ τοῦ-
ναντίον». Σελ. 293,20 γρ. ἀπαρὰ Ῥούφω τῷ Ἐφεσίῳ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

383

AT

Η ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

383
 Γ. ΠΑΝ. Σ.
 ΓΩΝΙΝΗΣ Κ. ΒΗΧΑΣ
 ΕΒΔΡ. ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

Εὐρισκόμενός ποτε παρὰ τινι φίλῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, παρόντος καὶ τοῦ γρηαίου καὶ ἐμπείρου διδασκάλου μεγάλης μοίρας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων τοῦ κ. Γ. Σ. . . , εἶδον αἴφνης ἀναγεννώμενον ἐκ τοῦ μηδενὸς ζήτημα, περὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἰδίως περὶ τῆς γλώσσης ἣν κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς διατριβὴν αὐτοῦ ἐλάλησεν· ἐν τούτοις ὁμοῦς μετὰ μακρὰν ἀνωφελεῆ συνδιάλεξιν τὸ πρᾶγμα ἔμεινεν ἐν τέλει παντελῶς ἄλυτον, τοῦθ' ὅπερ εὐκόλως ἠδύνατό τις νὰ προμαντεύσῃ, οὐ μόνον διότι οὔτε ὁ τόπος, οὔτε ὁ χρόνος ἦσαν πρὸς τοιαύτην συζήτησιν κατάλληλα, ἀλλὰ καὶ διότι οὔτε οἱ μέρος εἰς τὴν συνδιάλεξιν λαβόντες ἦσαν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐντριβεῖς, οὔτε δυνατὸν ἦτο, καθὼς μοι ἐφαίνετο, νὰ λυθῇ

Σπ. Κ. Παπαχρηστίου

Παπαχρηστίου 2-1880

τὸ ζήτημα ἀπλῶς διὰ τῶν *Εὐαγγελίων*, ἐν οἷς (ὡς μοι συγχωρηθῆ νὰ τὸ εἶπω, ἀφ' οὗ πολλά τῶν χρυσῶν τῆς νεότητός μου ἔτων εἶχον θυσιάζει περὶ τὴν θεολογίαν ἀσχολούμενος) ἐγὼ ἀρκούντως ἤμην μεμυημένος. Ἄλλὰ περὶ τὸ τέλος τῆς συζητήσεως ἐκείνης ἤκουσα τὸν κ. Γ. Σ. . . . λέγοντα· «ἰδοὺ θέμα λίαν ἐνδιαφέρον καὶ ἀξίον ὄντως ἐρεῦνης» τὰς λέξεις ταύτας συνέλαβον ἐγὼ καὶ ἀπελθὼν ἐκόμισα μετ' ἐμαυτοῦ οἴκαδε.

Καὶ ἐν ᾧ διηρχόμην ἐν ἡσυχίᾳ τὰς ὥρας μου ἐν τῇ γραφείῳ μου ἰδοὺ ὁποῖατινες σκέψεις, ὁποῖατι δέξαι, ἐν τῇ ψυχῇ μου ἀνέβαιναν γεννώμεναι. «Ὅπου πᾶσι παραδόξον πρῶτον τῷ ἄντι, ἔλεγαν· ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τοῖς *Εὐαγγέλιοις*¹ λέγει σαφέστατα, ὅτι *μόνον ὡς ἄνθρωπος* δύναται νὰ σώσῃ τοῦ Ἀδάμ τὸ ἀμαρτηθῆσαν γένος, ἐν ᾧ αὐτὸς λέγει, ὅτι ὁ θυσιάζόμενος υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου *μόνον ὡς τοιοῦτος* φέρει τὴν σωτηρίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐν ᾧ ἐπίσης ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ (Ε', 15) λέγει τὰ αὐτὰ οὕτω· «ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσεν» ἐν ᾧ ταῦτά περίπου καὶ ὁ Πέτρος (ἐν Β', 21), καὶ τὸ πασίγνωστον στιχηρὸν λέγουσιν· «*ἄνθρωπος ἐγένετο δι' ἡμᾶς κτλ.*» ἐν ᾧ τέλος σχεδὸν ἀπανταχοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης καταφαίνεται, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς «*ἵνα συνασπασθῆ μετὰ τῶν ἀνθρώπων*» καὶ «*μορφήν δούλου λαβὼν*» νὰ σώσῃ τοὺς ὁμοίους αὐτῷ ἀνθρώπους, ἐν τούτοις ὅμως ὡς τοιοῦτον, ὡς εἶχεν ἀπονομήσει τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἐλάχιστα γινώσκοντες αὐτὸν, ἐν τούτοις ὡς ἄνθρωπος ἀσχετῶς πρὸς τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν οὐδεὶς παρ' ἡμῶν ἐξήτασεν αὐτόν. Ἐν ᾧ παντοῖα περὶ τῆς θεϊκῆς τοῦ Χριστοῦ φύσεως συνετάχθησαν πραγματεῖται, ἐν ᾧ πᾶσι πολλοὶ ἐξήτασαν αὐτόν ὡς Θεόν, ἢ ὡς ἄνθρωπον ἠνωμένην πάντα² ἔχοντα καὶ τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης, ὡς ἄνθρωπος ἀπλῶς καὶ τοιοῦτος ἀσχετῶς πρὸς τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν οὐδεὶς καθ' ὅσον γινώσκοντες ἐν τῷ ἔθνει ἡμῶν ἀνηρέυνθησεν αὐτόν. Καὶ ἐν ᾧ οἱ ἡμέτεροι θεολόγοι γινώσκουσι καλῶς ὅτι «*πᾶν ὅ,τι κατώρθωσεν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν, τοῦτο διὰ μόνης τῆς ἐνανθρωπίσεως ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ καὶ διὰ μόνης τῆς ἐνανθρωπίσεως κατώρθωσε*», ὅμως οὐδέποτε ἀνέλαβον νὰ ἐξετάσωσιν, ὅχι τὴν ἐνανθρώπισιν αὐτήν, διότι τοῦτο θὰ διαμένῃ εἰς ἡμᾶς εἰς αἰῶνα αἰῶνος μυστήριον μόνον εἰς τὰς ἀνεξερευνητοὺς βουλὰς τοῦ Θεοῦ γνωστὸν ἀφ' οὗ κατὰ ὑπερφυσικὸν ὄλως τρόπον ἐγένετο, ἀλλὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Θεοῦ Λόγου, καὶ ὁποῖόν τινα διήγαγε μετὰ τῶν ὁμοίων του ἀναστρεφόμενος. Ἄλλὰ μὴ τοιαύτη τις ἐξέτασις καὶ ἔρευνα ὑπάρχει βλαβερὰ; Οὐδαμῶς, λέγομεν, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὠφέλιμος». — Μετὰ τοιαύτας τινὰς σκέψεις ἀνέλαβον τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀνωτέρω θέματος, ὅχι τοσοῦτον ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι τοῦτο θὰ λυθῆ δι' ἐμοῦ ἐντελῶς, ὅσον διότι ἐνόμιζον καὶ νομίζω, ὅτι οὕτω δίδεται παράδειγμα

¹ Ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἰωαν. ζ', 53—55. Πλεῖστα δὲ πολλαχοῦ ὅμοια χωρία εὐρηναται.

ἂν μὴ πρωτοφανές, ὁμῶς κάπως νεοφανές, πῶς δῆλον ὅτι ν' ἀνερευῶσι πρὸ παντὸς οἱ θεολογοῦντες ἡμῶν ἱστορικοὶ τὰ ζητήματα αὐτῶν, πῶς ν' ἀναπτύσσωσιν αὐτὰ πρακτικώτερον· διότι πιστεύω ὅτι δὲν πρέπει τις νὰ ἐνδιατρίβῃ μόνον περὶ τὴν ὑψηλὴν θεολογίαν, ὡσάκις πρόκειται μάλιστα νὰ συνεννοηθῇ μετ' ἀνθρώπων τόσῳ χαμηλὰ κατοικούντων. Καὶ λοιπὸν φυλλομετρήσας ὀλίγα βιβλία, ἅτινα ἦσαν «φίλοι μου ἀρχαῖοι, ὧν παρ' ὀλίγον ἀπίστως φερόμενος ἐπελαθόμην» προσεπάθησα κατὰ τὸ δυνατόν νὰ διαλύσω ἐγὼ τὴν συζήτησιν ἐκείνην, περὶ ἧς εἶπον ἀρχόμενος τῆς διατριβῆς μου ταύτης. Κατὰ πόσον τοῦτο κατωρθώθη ὁ ἀναγνώστης θὰ συμπεράνῃ. Καὶ δὴ ἐκ τῆς ὀλιγοχρονίου ἐπὶ τοῦ θέματος μελέτης μου παρατίθημι ἐνταῦθα μόνον τὰ οὐσιωδέστατα.

Τὸ ζήτημα προτείνεται οὕτω.

Α' Τίνας γλώσσας ἐλάλει ὁ Ἰησοῦς ;

Β' Τίνων γλωσσῶν εἶχεν ἔστω καὶ ἀπλῆν τινα γνῶσιν ;

Πρὶν ἢ ὅπως εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ πάλιν ὅτι ἐπιχειροῦμεν τοῦτο, ὑποτιθέμενοι ἀπλῶς τὴν «κατὰ σάρκα» φύσιν τοῦ Ἰησοῦ, ἧτοι ἐξετάζοντες αὐτὸν ἀπλῶς μόνον ὡς ἄνθρωπον· ὡς πρὸς τὴν θεϊαν αὐτοῦ φύσιν περὶ αὐτῆς οὐδέν τι ἔχομεν νὰ εἴπωμεν, οὐδὲν ἀντιλέγοντες· διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν αὐτὸς ὁ τὰ πάντ' εἰδῶς καὶ τὰ πάντ' ἐπιστάμενος, παντογνώστης· ὅθεν ἐνταῦθα λέγομεν καὶ ἡμεῖς τὸ τοῦ Keim ¹ «ἡ πίστις εἰς τὴν θεϊαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν πᾶσαν ἀνατρέπει ἀνθρωπίνην ἱστορίαν, ἧτοι, εἰς οὐδὲν ἰσχύει πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ ἱστορία ὡς πρὸς τὴν θεϊαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν, διότι τότε ἀνάγκη νὰ ὁμιλῇ τις μεταφυσικῶς, ὁπότε πᾶσα ἀνθρώπου ἔρευνα καταρρέει». Τὸ ζήτημα λοιπὸν τίθεται καθαρῶς ἱστορικόν, οὕτω δὲ θέλομεν νὰ μάθωμεν, «πῶς ὁμιλῶν συναναστρέφεται μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνθρώπων συμπολιτῶν, συμφυλετῶν καὶ ξένων ὁ Ἰησοῦς ὡς ἄνθρωπος ἀπλῶς».

Τὸ δὲ πρᾶγμα θέλει ἐκτεθῆ συντομώτατα, τὸ μὲν διότι ὑλικοῦ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀναφερομένου σπανίζομεν, οὐδεμίαν δ' ὑπάρχει συγγραφή περὶ τοῦ θέματος τούτου ἐν ἐκτάσει διαλαμβάνουσα, ἡμεῖς δὲ ιδέας ἀπλῶς τῆς φαντασίας ἡμῶν, ἐπὶ ἱστορικῶν ἀποδείξεων μὴ στηριζόμενας ἐν τοιαύταις μάλιστα περιστάσεσι βδελυσσόμεθα, τὸ δὲ, διότι καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ὀλίγισται περὶ τοῦ ὅλου θέματος ἡμῶν ὑπάρχουσιν.

Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον. Ὅπως λυθῶσιν αἱ ἀνωτέρω δύο ἐρωτήσεις ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τρία τινά.

α) Ὅποια τίς ἐστὶν ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὅποια τις ἡ παιδεία αὐτοῦ ὡς ἀνθρώπου ἀπλῶς, καὶ ἐν σχέσει μόνον πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν.

β) Πῶς εἶχε τότε ἡ Ἑλληνικὴ ἢ Ἑβραϊκὴ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ (καὶ εἰτις ἕλλη γλῶσσα) ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ὅπου διέτριψεν ὁ Ἰησοῦς.

γ) Ὅποιās τινὰς μαρτυρίας ἔχομεν περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ.

¹ Τόμ. Α', σελ. 421 Geschichte Jesu von Nazara in Ihrer Verkettung mit dem Gesamtloben seines Volkes-frei untersucht Zurich 1872.

Α' Ὅποια τις ἢ ἀνατροφή τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Αἱ περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς πρώτης ἀνατροφῆς τοῦ Ἰησοῦ γνώσεις ἡμῶν ἄπασαι στηρίζονται ἐν γένει ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων, ἄλλας δὲ ἱστορικὰς μαρτυρίας τοιαύτας οὐδαμοῦ εὐρίσκομεν. Διὰ παντός δ' ἀφανὲς θὰ διακείμεν τὸ μέρος τοῦτο τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ μέχρι τῆς ὑπερτριακονταετοῦς αὐτοῦ ἡλικίας, ὅτε ἐμφανισθεῖς, μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τρία ἔτη συνανεστρέφετο, καθὼς παρέδωκεν ἡμῖν ἀρχῆθεν ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ὅμως, ὅτι τοσοῦτον σκότατος καλύπτει τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Ἰησοῦ, τοῦτο οὐδαμῶς φαίνεται ἡμῖν παράδοξον· διότι ἀφ' οὗ καὶ ἄλλοθεν ὑπάρχει γνωστόν, ὅτι ἡ γέννησις καὶ ἡ ἐμφάνισις μεγάλων, ἐξόχων πνευμάτων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συνηθέστατα ἢ διὰ πέπλου μυστηριώδους καὶ σοβαροῦ καλύπτεται π. χ. τοῦ Μ. Καρόλου, τοῦ Καίσαρος, τοῦ Ῥωμύλου κτλ., ἢ διὰ πολλῶν θαυμάτων περικοσμεῖται π. χ. τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ναπολέοντος, — ἂν τοῦτο γίνεται εἰς τὰ κοινὰ ταῦτα τῶν ἀνθρώπων τέκνα, πόσω μᾶλλον ἔπρεπε νὰ γείνη εἰς τὸν ἀνώτατον πάντων ἀνθρώπων «τὸν πρωτότακον πάσης κτίσεως» τὸν θεῖον ὄντως Ἰησοῦν Χριστόν; Ἐν τούτοις πάλιν, ἂν καὶ αἱ εἰδήσεις εἶνε ἐλλιπέσταται, θὰ συναθροίσωμεν αὐτάς, μικρὰ τεμάχια μεγάλου ἀτιμήτου ἀδάμαντος, καὶ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συνδέσωμεν ἐξ αὐτῶν ἕστω καὶ ἄτεχνόν τι κόσμημα.

Καὶ δὴ τοῦ Ἰησοῦ ἡ ἀνατροφή δὲν φαίνεται, ὡς πολλοὶ ἀντίχριστοὶ διέτειναντο, ὅλως παρημελημένη. Ἡ Ναζαρέτ κυρίως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ τόπος τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ, διότι ἐκεῖ, ὡς γνωστόν, τὸ πλεόν τοῦ βίου αὐτοῦ διέτριψεν, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας¹. Ἐνταῦθα ἀνετρέφετο συναναστρεφόμενος μετὰ τῶν πολυαριθμῶν καὶ εὐφυῶν καὶ πως καὶ ἀνεπτυγμένων κατὰ σάρκα συγγενῶν αὐτοῦ, μετὰ μεγίστης ἅμα ἀπλότητος, καθὼς ἦτο ἀπλουστάτη καὶ τοῦ Ἰωσήφ ἡ κατοικία. Τὴν ἀπλότητα δὲ ταύτην ἐν γένει τοῦ βίου τοῦ Ἰωσήφ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐντελοῦς περὶ αὐτῆς σιωπῆς τῆς ἱστορίας, οὔτε ἐν Ἑλληνικοῖς οὔτε ἐν Ῥωμαϊκοῖς χρονικοῖς περιωσάσης τι μέχρι ἡμῶν, τὸ δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ Ἰωσήφ «τέκτονος» ὄντος κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον². Μεταξὺ δὲ τῶν συγγενῶν, μεθ' ὧν ἀνεστρέφετο ὁ Ἰησοῦς, δυνάμεθα ὡς πιθανότατον νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι συγκατηριθμεῖτο καὶ ὁ Ἰάκωβος, ὃν ἐκ μικρᾶς ἡλικίας ἐγνώρισεν, ἀνὴρ ὄντως δικαιοτάτος καὶ εὐφυέστατος καὶ ἠθικώτατος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δεόντως ἀνεπτυγμένος καὶ ἀρκούντως πεπαιδευμένος (νομομαθῆς), ἐννοοῦμεν αὐτὸν ἐκεῖνον, ὅστις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου καλεῖται.³ Ἀλλ' ἡ ἀπλότης τοῦ οἴκου τοῦ

¹ Ματθ. Β' 23. Λουκ. Δ' 16 κἀλλ.

² Ματθ. ΙΓ' 55. Μαρκ. ς' 3.

³ Ἰδ. Κεῖμα αὐτόθ. τόμ. Α' σελ. 332.

Ἰησοῦ δύναται προσέτι νὰ εἰκασθῇ ἐμμέσως μὲν ἀλλ' ἐπαρκῶς καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ἀπλότητος, τῆς τότε ἐν Ἰουδαίᾳ γενικῶς ἐπικρατούσης, ὡς ἐπίσης γνωστὸν, ὅτι ὁ βίος τότε ἦτο πανταχοῦ κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἀπλούστατος, καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ἀσυγκρίτως πλουσιωτέρᾳ καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένη ἐπαρχίᾳ τῆς Αἰγύπτου ¹.

Καὶ περὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ εὔρηται ὀλίγισταί τινες εἰδήσεις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. Καὶ ὁ μὲν Ματθαῖος ² λέγει «ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν· πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ αὐτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριάμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα; καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ». Ταῦτᾶ σχεδὸν κατὰ λέξιν ἀναφέρει καὶ ὁ Μάρκος ³ σὺν τῇ διαφορᾷ, ὅτι παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ οἱ Ἰουδαῖοι ὀνομάζουσι τὸν Ἰησοῦν τέκτονος υἱόν, παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ αὐτὸν τέκτονα. Ὁ δὲ Λουκᾶς ⁴ ταῦτᾶ ἐκτίθησι ζωηρότερον καὶ δραματικώτερον, ἐν ᾧ ὁ Ἰωάννης ⁵ ὡς πάντοτε συνειθίζει, πνευματικώτερον καὶ μυστικώτερον. Τοῦ τελευταίου τούτου αἱ λέξεις, αἱ ἰδίως ἡμῖν διαφέρονσαι εἰσιν «ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐδίδασκε· καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες πῶς οὗτος γράμματα οὐδὲ μὴ μεμαθηκώς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς· ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν· ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἐστὶν ἐμὴ ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με, κτλ.» Ἐκ τῶν ἄνω χωρίων καὶ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν παρατηρεῖ τις καθαρῶς, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνῳθεν ἔμαθε γράμματα, οὐδόλως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ διδασχθεὶς, ὁ δὲ θαυμασμὸς, ὃν ἐκδηλοῖ ἡ πατρὶς αὐτοῦ, δείκνυσι σαφέστατα ὅτι «οἱ πάντες ὑπέθετον ἢ ὄφειλον νὰ ὑποθέτωσι τὸν Ἰησοῦν αὐτοδίδακτον.» Οὕτω δ' αὐτὸς ὁ θαυμασμὸς καὶ ὁ σκανδαλισμὸς τῶν Ἰουδαίων μετὰ σκώμματος πικροῦ καὶ περιφρονητικοῦ συνδεδεμένος, ὑπάρχει ἀπόδειξις ἔμμεσος μὲν ἀλλὰ πειστικωτάτη, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνατρεφόμενος δὲν εἶχεν ἐκπαιδευθῆ ἐν σχολείοις τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, ἀλλ' ὅτι εἶχεν ἀνατραφῆ ὡς αὐτὴ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ.

Ἄλλὰ πλὴν τούτων ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀπαντῶσιν ἕτεραι δύο εἰδήσεις, σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν. Καὶ ἡ μὲν τυγχάνει ἡ τοῦ Λουκᾶ, ⁶ ἡ δὲ εἶναι ὁ τίτλος *Rabbi*, *Rabboni*, *Didaskalos* ὁ πολλακίς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ⁷ ἀπαντῶν, καὶ τῷ Ἰησοῦ ἀποδιδόμενος. Καὶ ἡ μὲν διήγησις ἐκείνη τοῦ Λουκᾶ περὶ τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἱερουσαλὴμ διατρίβοντος δωδεκαετοῦς παιδὸς «ἀκούοντος τῶν διδασκάλων, καὶ ἐπερωτῶντος αὐτούς»

¹ Ἴδε Φίλων. λόγον εἰς Φλάκκον σ. 988 καὶ 977. Κ. Παπαρρηγοπούλου Ἱστορ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους τομ. Β' σ. 357—360 καὶ 524—529. Schlosser's Weltgeschichte τομ. Γ' κτλ.

² II', 53-56. — ³ σ', 1-6. — ⁴ Δ', 14-23. — ⁵ Ζ', 14-36. — ⁶ Β', 41-52.

⁷ π. χ. Ματθ. IB', 38. ΙΘ', 16 καὶ πολλαχοῦ ἄλλαχοῦ.

κτλ. οὐδέν τι οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀνθρώπου, διότι οὐδ' ἀναφέρεται τι περὶ αὐτῆς τοῦλάχιστον, ἀν π. χ. ἤθελεν ἢ ἐσκόπει νὰ διδαχθῆ τι παρὰ τῶν σοφῶν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον. Τούναντίον μάλιστα ὁ Εὐαγγελιστὴς προτίθεται διὰ τῆς διηγήσεως αὐτοῦ ἐκείνης νὰ παραστήσῃ ἡμῖν ὅτι ὁ νεανίας ἦτο αὐτοδίδακτος ἀρχῆθεν ἀπὸ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ καὶ παιδικῆς ἡλικίας τῶν δώδεκα ἐτῶν, ἅμα δὲ καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι ἠδύνατο νὰ δίδῃ μαθήματα καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐξόχους τοῦ ἔθνους αὐτοῦ διδασκάλους. Διὰ ταῦτα ὁμῶς ἀκριβῶς καὶ παρίσταται ἡ διήγησις αὕτη εἰς τοὺς ἐξετάζοντας τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ ἀπλῶς ὡς ἀνθρώπου, καθὼς καὶ ἡμεῖς τώρα (καὶ ἀνθρωπεῖως ὅλως, ἦτοι ἱστορικῶς ἀσχέτως δὲ πρὸς τὴν θεϊαν αὐτοῦ φύσιν καὶ τὰς θείας αὐτοῦ ιδιότητας) ὡς συμπέρασμα ἢ ἀποτέλεσμα καθαρὸν δογματικῆς ὑποθέσεως, ὅθεν οὐδένα φέρον ἱστορικὸν χαρακτηριστῆρα, ἀδύνατον καὶ νὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν ὡς μαρτυρία περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν ᾧ δὲ πάλιν λέγομεν ταῦτα, γινώσκομεν καλῶς, ὅτι οὔτε ἔχομεν ἐν τοῖς Εὐαγγελισταῖς οὔτε πρόπει ν' ἀπαιτῶμεν παρ' αὐτῶν εἰδήσεις περὶ παιδείας τοῦ Ἰησοῦ ἢ ἀπλῆς καὶ στοιχειώδους αὐτοῦ διδασκαλίας, ἐφ' οὓς καὶ οἱ τέσσαρες, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ Ἐπιστολαί, καὶ ἐν γένει ἡ Καινὴ Διαθήκη ἅπασα, παριστῶσι τὸν Ἰησοῦν ὅλως θεῖον καὶ αὐτὸν τὸν Θεόν, ὑπὸ τοῦ μεγαλείου, καὶ τοῦ ὄντως θείου χαρακτήρος τοῦ Ἰησοῦ παντελῶς ἠχμαλωτισμένοι, διὸ καὶ υἱὸν τοῦ Θεοῦ αὐτὸν κηρύττοντες, ὑπέθετον καὶ εἶχον τὴν πεποίθησιν, ὅτι οὗτος οὐδαμῶς ἔχρηζε τῆς ἀσφαλεῆς καὶ εὐθραύστου τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων διδασκαλίας, αὐτὸς θεοδίδακτος ὢν καὶ καθ' ὃ Θεοῦ παρ' ἐπιστάμετος. Περὶ δὲ τῶν τιμητικῶν τίτλων τῶν ἀποδιδόμενων τῷ Ἰησοῦ Ῥαββί, Ῥαββουρί, Διδάσκαλε κτλ. ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ὅτε μὲν ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ μαθητῶν, ὅτε δ' ὑπὸ ἄλλων ἀκροατῶν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, λέγομεν, ὅτι οὔτε ἐκ τούτων δύναται τις νὰ συμπεράνῃ τι ἀσφαλὲς καὶ βέβαιον περὶ τῆς παιδείας τοῦ «ἀκρογωνιαίου λίθου» τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Διότι τὸν τίτλον τοῦτον τοῦ «καθηγητοῦ ἢ διδασκάλου» προσεκτίησαστο κυρίως ὁ Ἰησοῦς διὰ τῆς μετὰ πάντων ἀνθρώπων φιλοσόφου καὶ ὄντως σοφῆς καὶ θείας αὐτοῦ ἀνατροφῆς, καὶ διὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὸν βίον διῆγεν, ὡς παρέδωκαν ἡμῖν τὰ Εὐαγγέλια. Διὰ τῶν τίτλων δηλαδὴ ἐκείνων ἀνακηρύττει ἅπας ὁ σύγχρονος κόσμος, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἄξιος διδασκαλικοῦ πτυχίου ἀναδειχθεὶς τοιοῦτος οὐχὶ ἐντὸς σχολείου ἐπὶ θρανίων καθεσθεις, ἢ ἐντὸς μελετητηρίων ἐν τῇ σπουδῇ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων ἐξαντληθεὶς, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἔθνους, μετὰ πάντων ἀνθρώπων ἀναστρεφόμενος, τῶν Γραμματέων ἦτοι τῶν λογίων καὶ τῶν ἄλλων νομοδιδασκάλων, τῶν ἐξεχόντων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ σοφῶν, τῶν αἰρετικῶν, Φαρισαίων, Σαδδουκαίων, Ἑσσαίων,

Θεραπευτῶν ¹ κτλ., καὶ συζητῶν μετ' αὐτῶν, καὶ ἐξελέγχων αὐτοὺς πάντας, αὐτὸς πάντοτε ἀνεξέλεγκτος διαμένων. Διὰ ταῦτα, ἐπαναλαμβάνομεν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἀνθρώπου ἦτο μάλλον πρακτικὴ, καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς αὐτοδιδασκαλίας» τοῦθ' ὅπερ καὶ τῆ κατγωγῆ αὐτοῦ μάλιστα συνάδει, τῆ κατὰ σάρκα, ἐννοεῖται, ταπεινοτάτη οὔσῃ, ἅμα δὲ καὶ φυσικῶς κατὰλληλον διὰ τὸ μέρος, ὅπου πολὺν εἶχεν διατρίψει χρόνον, τὴν παντοίων ἀνθρώπων χώραν «Γαλιλαίαν τῶν ἐθνῶν» ².

Ἄλλ' ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦν αὐτοδίδακτος καὶ ἀπλούστατα ἐν πᾶσιν ἀναθεραμμένος, εἰκάζομεν προσέτι καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τὸ ὅποσον καὶ αὐτὸς τὸ κατ' ἀρχὰς ἠκολούθησε, δηλαδὴ τὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ³ ἐπάγγελμα, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του τοῦλάχιστον. Πάλιν δ' ὅμως τὸ τοιοῦτον οὐδόλως ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ἠδύνατο νὰ καταγίνηται καὶ εἰς εὐγενέστερα τοῦ πνεύματος ἔργα, διότι κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν συνήθειαν τοιαύτη τις ἐργασία δὲν ἀπέκλειεν ἐντελῶς καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον, ὡς σφρέστατα δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ τοῦτο ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ⁴, ὁπόθεν μανθάνομεν, ὅτι καὶ ὁ πράγματι σοφὸς καὶ λίαν πεπαιδευμένος τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος ἦν σκηνοποιὸς καὶ αὐτός.

Διὰ ταῦτα πάντα λοιπὸν οὐδὲν καλύει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν εἶχε διδαχθῆ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφήν, τοῦλάχιστον πᾶ στοιχεῖα τούτων ἀπλῶς, καὶ δὴ τὰ στοιχεῖα τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης, τῆς γλώσσης τῆς αἰχμαλωτικῆς, τοῦ ἔθνους του, ἦτοι τῆς τότε ἐν χρήσει Ἀρχαϊκῆς, καὶ ταῦτα πάλιν κατὰ τρόπον ἀνατολικόν, ὅστις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὁ μὲν διδάσκαλος νὰ ἐπιτάσῃ τῷ παιδίῳ ν' ἀναγινώσκῃ ἐν τῷ ἀνά χειρὰς βιβλίῳ «κατὰ χρόνον» ἦτοι ὡς γίνεται περίπου κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἐξαμέτρου παρ' ἡμῖν, ὁ δὲ μαθητῆς, ὄχι μόνος ὡς ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ μετὰ πάντων τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως συγχρόνως μεγαλοφώνως ν' ἀναγινώσκῃ κινῶν ἅμα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ σῶμα ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω μέχρι οὗ ἐντελῶς ἀποστηθήσῃ τὸ ἀνα-

1 Περὶ ὧν ἴδ. καὶ Ἰωσήφ. Ἰουδ. ἀρχαιολογίας βιβλ. ΙΗ' κεφ. α'.

2 Ματθ. Δ' 15 καὶ ἄλλ. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν εἰρημένων πρέπει νὰ υποθέσωμεν ἔτι, ὅτι ὁ Ἰησοῦς πολὺν χρόνον τοῦ βίου αὐτοῦ διήλθεν ἐν τῷ ναφῶς ἦτο συνήθεια παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐν γένει. Ἴδε Φίλωνος ἐπιστ. πρὸς Γάϊον 1014, ὅπου λέγεται «ἐπίστατο οὖν (Αὔγουστος) καὶ προσευχὰς ἔχοντας καὶ συνιόντας εἰς αὐτὰς καὶ μάλιστα ταῖς ἱεραῖς ἐδόδομαι, ὅτε δημοσίᾳ τὴν πάτριον παίδευσιν φιλοσοφίαν». Ἄλλαχού δὲ πάλιν παρὰ τῷ αὐτῷ νέφ Πλάτωνος ἐν τῷ «περὶ ἐβδόμης» σ. 1178' «τῶν ἱερέων τῆς ὀπαρῶν, ἢ τῶν γερόντων εἰς ἀναγινώσκει τοὺς ἱεροὺς νόμους αὐτοὺς καὶ καθ' ἑκάστην ἐξηγεῖται μέχρι δέλης ὀψίας», ὁμοίως αὐτόθι. «ἀναστάς τις τῶν ἐμπειροτάτων ἀφηγεῖται τὰ ἄριστα καὶ συνοίσοντα». Κατὰ τὰς ὥρας δὲ ταύτας τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ υποθέσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς πολλάκις ἤκουσε τῶν σοφῶν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἐρμηνευόντων τί ἐστὶ καθῆκον, τί ὑποχρέωσις πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς συγγενεῖς, τὸ ἔθνος, τίνας δ' οἱ ἐθνικοὶ μεγάλοι καὶ ἐλπίδος μεστοὶ σκοποὶ τοῦ ἔθνους, τίς ὁ ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου Ἰεχωῦᾶ προορισμὸς αὐτοῦ κτλ. κτλ. κτλ.

3 Ἴδ. Μαρκ. σ' 1—6.

4 ΙΗ' 3. ΚΒ', 3.

γνωσόμενον μέρος (περίπου ὡς σήμερον εἶναι ἡ ἀνάγνωσις ἐν χρήσει πρὸ παντός κατὰ τὴν Συρίαν καὶ Φοινίκην παρὰ τε τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς Μωαμεθανοῖς). Περὶ τούτων ἄλλως ἄμεσοι ἱστορικοὶ ἀποδείξεις δὲν ὑπάρχουσιν, ἀν δηλαδή ἡγεροῦσατο τῶν πρώτων μαθημάτων τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς; ὑπάρχει ὁμως γνωστὸν, ὅτι τότε ὑπῆρχον ἐκεῖ σχολεῖα καὶ Ἑλληνικὰ καὶ Ἑβραϊκὰ οὐκ ὀλίγα, ὡς δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Ἰωσήφ. Ἄλλ' ἄρα γε καὶ μετὰ τὰς τόσον ὀλίγας στοιχειώδεις γνώσεις ἠδύνατο ὁ Ἰησοῦς νὰ ἐννοῇ τὸ πρωτότυπον τῶν Γραφῶν; τοῦτο ἀγνοεῖται, καὶ μάλιστα, διότι βλέπομεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ βιογράφοι τοῦ Ἰησοῦ, οἱ Εὐαγγελισταί, παραθέτουσιν ἐκάστοτε τὰς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην παραπομπὰς αὐτῶν κατὰ τὸ Ἀραμαϊκόν ¹.

Τὰς ὀλίγας ταύτας εἰδήσεις ἔχομεν περὶ τῆς κατ' ἄνθρωπον μόνον ἀνατροφῆς καὶ παιδείας τοῦ Ἰησοῦ, αἵτινες ἀρκούντως νομίζομεν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦν μᾶλλον αὐτοδίδακτος, καὶ διὰ τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἀνατροφῆς μᾶλλον ἢ διδαχθεὶς ἀνεπτύχθη. Ὅποιοι λοιπὸν ἦσαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, καὶ τίνας γλώσσας ἐλάλουν; Τοῦτο εἶναι τὸ Β' μέρος, εἰς ᾧ τῶρα εἰσερχόμεθα.

Β' Πῶς εἶχον τότε ἡ Ἑβραϊκὴ, ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ γλῶσσα ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις, ἐν αἷς διέτριψεν ὁ Ἰησοῦς;

Καὶ ἐνταῦθα ἐπίσης ἐλλείπουσιν ἱστορικοὶ μαρτυρίαι ἀκριβεῖς. Τὰ ὀλίγα, ἅτινα ἠδυνήθημεν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ νὰ συναθροίσωμεν εἰς τὰ ἐξῆς.

Γνωστότατον καὶ παρὰ πᾶσιν ἀποδεκτὸν ὑπάρχει ², ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ γλῶσσα δὲν ἦτο μὲν τόσον διαδεδομένη, ὥστε νὰ ἐπικρατῇ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν Συρίαν, ἀλλ' ὁμως εἶχε τάξιν ὄχι ἄσημον, ἀπανταχοῦ μεταξὺ τῶν δημοσίας θέσεις κατεχόντων ὑπαλλήλων ἐπικρατοῦσα, καὶ πρὸ πάντων τῶν λειτουργῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς καισαροκρατίας. Ἡ δὲ ἰσχυρὰ τῶν Ῥωμαίων πολιτικὴ καὶ ἡ μεγίστη αὐτῶν ἐπιρροὴ ἐν ταῖς κοιναῖς ὑποθέσεσιν ἐπέβαλλεν εἰς πάντα ὅπωςδήποτε ἀνεπτυγμένον τὴν μάθησιν τῆς Ῥωμαϊκῆς γλώσσης ³. Τοσαῦτα ἀρκοῦσι περὶ αὐτῆς· περὶ δὲ τῶν ἄλλων, αἵτινες ἰδίως ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς, συντόμως ἀναφέρομεν τὰ ἐξῆς.

α) Πρὸ παντός ἄλλου οὐχὶ ἀνωφελὲς θὰ ἦτο, ἀν τις παρέβαλλε τὰς δύο τοῦ γηραιοῦ τῆς φιλοσοφίας καθηγητοῦ ἐν τῷ Βερολινεῖῳ πανεπιστημίῳ συγγραφέας, τοῦ Zeller, τὴν γνωστὴν «φιλοσοφίαν τῶν ἐλλήνων», καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μονοθεϊσμοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν» ⁴, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ παρα-

¹ Μαθ. ΚΖ', 46. Μάρκ. ΙΕ', 34 καὶ πολλαχοῦ.

² Ἰδ. Κ. Παπαρρηγ. Ἰστ. τοῦ Ἑλλ. ἔθνους. τόμ. Β' σελ. 532.

³ Ἰδ. Keim τομ. Α' σελ. 173—203 καὶ 300—304.

⁴ Zeller Philosophie der Griechen 1868. — Die Entwicklung des Monotheismus bei den Griechen 1862.

τηρήση, ὅτι ὡς αἱ ἑλληνικαὶ ιδέαι οὕτω καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦσαν πράγματα ὄχι παντελῶς ἐν Ἰουδαίᾳ ἀγνωστα.

β') Οὐ μόνον οἱ Σαδδουκαῖοι, οἱ Ἑσσαῖοι καὶ αἱ ἄλλαι αἱρέσεις, θρησκευτικαὶ τε καὶ πολιτικαὶ εἶχον προσλάβει πλεῖστα ξένα, μάλιστα δ' ἑλληνικὰ στοιχεῖα ἀναπτύξεως καὶ πολιτισμοῦ¹, ἀλλὰ προσέτι καὶ μετὰ μεγάλης εὐκολίας δύναται τις νὰ καταδείξῃ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς παιδείας τὴν ἀδελφικὴν σχέσιν, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀνάμιξιν τῶν δύο τούτων γλωσσῶν, ἀπὸ τοῦ πολυμαθοῦς Ἀντιγόγου τοῦ Σόχου (τῷ 200 π. Χ.), ὅστις καὶ τοῖς Ἰουδαῖοις ὑπάρχων ἑλληνικὸν ἔφερεν ὄνομα, μέχρι τοῦ Ραββίνου Γαμαλιήλ τοῦ διδασκάλου τοῦ Παύλου.

γ') Ἄν καὶ δυνάμεθα δὲ πάλιν νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀληθές, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ἱερουσαλήμ οὔτε ἐδιδάσκετο οὔτε ἐμανθάνετο μετὰ ζήλου ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, μάλιστα διότι ἡ Ἑλληνικὴ σοφία καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐνομιζόντο ὑπὸ τῶν σοφῶν τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἔθνους, τῶν Γραμματέων καὶ τῶν ἄλλων νομομαθῶν (ἀπάντων ὅμως φανατικῶν) λίαν ἐπικίνδυνα, καὶ ὡς τοιαῦτα ἐκηρύττοντο ἀνὰ πᾶν τὸ Ἑβραϊκὸν ἔθνος, εἰ καὶ γνωρίζομεν ὅτι οἱ πεπαιδευμένοι Ἰουδαῖοι ὀλίγιστα ἐτίμων πᾶν ὅ,τι ἦν ἑλληνικόν, παιδείαν, γράμματα, ἐπιστήμας, τέχναις, πάντοτεν σοφίαν εἰ καὶ γνωστὸν ὑπάρχει, ὅτι οἱ νομομαθεῖς καὶ οἱ ἄλλοι διδασκάλοι τοῦ ἔθνους κατηρῶντο ἴσα τῷ πατρὶ τῷ διδάσκοντι τὰ ἴδια αὐτοῦ τέκνα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τῷ βόσκοντι χοίρους (ἦτοι ὡς παρανόμους καὶ ἀκαθάρτους καὶ θεοστυγεῖς ἀμφοτέρους) εἰ καὶ γινώσκομεν, τί ὁ Ὁριγένης λέγει ἐν τῷ κατὰ Κέλσου¹ ὅτι δηλαδή ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα τότε ἐθεωρεῖτο στολισμὸς ἀπλῶς τῆς ἀνωτέρας τῶν ἀνθρώπων τάξεως καὶ «τοῦ συρμοῦ» διὰ τὰς ὑψηλῆς περιωπῆς γυναῖκας, εἰ καὶ γνωρίζομεν, ὅτι ἐν Ἱερουσαλήμ σοφοῦ ἀνδρὸς Ἰουδαίου ἀκροῦν, κύριον συστατικὸν ἦτο ἡ τοῦ νόμου σπουδὴ μελέτη καὶ ἐκμάθησις² εἰ καὶ ἐπίσης γνωστὸν ὑπάρχει τὸ ἀνέκδοτον ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ ἐλευθερόφρων καὶ πῶς ἀχαλίνωτος, ἀλλ' ἐπίχαρις καὶ θελγῆτρων πλήρης συγγραφεὺς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Ρενὰν μετὰ ὄντως παρισιακοῦ ἁλατος ἡμῖν παρατίθησιν¹ καὶ τέλος εἰ καὶ δυνάμεθα ἐν γένει νὰ παραδεχθῶμεν ἀναμαρτήτως, ὅτι ὁ Ἰησοῦς καὶ τὸν ἑλληνισμὸν πῶς ἠγνόει, ὡς ἠγνόει τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν αὐτὸν ἀκριβῶς (ὡς παραδεχόμεθα ὅτι εἶχεν ἐπίσης ὀλιγίστας γνώσεις περὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ αὐτῶν μεγαλείου, καὶ τῆς τότε πολιτικῆς ἰσχύος)²—πάλιν ὅμως καὶ μετὰ τὴν γνῶσιν τούτων ἀπάντων κλίνομεν νὰ πιστεύωμεν, οὐχὶ τυφλῶς εἰς τὴν ὁρμὴν ἡμῶν τὴν φίλαυτον καὶ φιλέλληνα ὑπείκοντες, ἀλλ' ἐκ τῆς γενικῆς

1 Ἰδ. Ἰωσ. ΙΗ', 1. κἀλλ.— 2 Β' 34.

3 Ἐρωτηθεὶς ποτε Ῥαββίνός τις ἐν Ἱερουσαλήμ πότε ἦτο καταλληλότερον νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, ἀπήντησεν οὕτε ἡμέρας οὕτε νυκτός· διότι γέγραπται ἐν τῷ νόμῳ «μελετήσῃ τοῦτον ἡμέρας καὶ νυκτός.»

τῶν πραγμάτων καταστάσεως τῆς τότε φερόμενοι, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐ-
γίνωσκέ πως καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἥτις (μεθ' ὅλας τὰς ἀνωτέρω ἐ-
ναντίας μαρτυρίας) ἀρκούντως ἦν ἐν Ἱερουσαλήμ. διαδεδομένη· διότι ἐνταῦθα
πρὸ παντὸς ἢ ἀλλαχοῦ που ἐν Παλαιστίνῃ κατωρθοῦτο εὐχερέστερον τῆς
Ἑλληνικῆς γλώσσης ἢ διὰ τῶν Ῥωμαίων ἐπάρχων, καὶ τῶν ἄλλων
πολυπληθεστάτων ὑπαλλήλων τῆς Ῥώμης, οἵτινες ἢ ἅπαντες ἢ οἱ πλείστοι
ἐγίνωσκον τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ διότι ἐνταῦθα μεγάλως συνέτεινον εἰς τὴν
διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ σοφίας οἱ Ἑρῳδιανοὶ καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος
τῶν αἰρέσεων, οἵτινες ἅπαντες τὴν Ἑλλάδα εἶχον διδάσκαλον καὶ θησαυ-
ρὸν ἀκένωτον τῶν μεγάλων αὐτῶν ἰδεῶν καὶ ὑψηλῶν θεωριῶν ¹. Ἐνταῦθα ὑ-
πομιμνήσκομεν τὸν ἀναγνώστην καὶ τινὰς ἐν τοῖς «Μακκαβαίοις» φράσεις τὴν
διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν γένει ὑποδεικνυούσας· π. χ. ἐν δευτέρου ζ', 8
πόλεις ἑλληνίδες· αὐτοῖσι ια', 23, ἐν τρίτου γ', 8 ἀκμή τις ἑλληνισμοῦ, ἐπι-
μιξία κτλ. — Παρὰ δὲ τῷ Στράβωνι ΙΓ'. β', 34. πόλεις ἑλληνίδες, οἰκου-
μένη (χώρα) ὑπὸ φυλῶν μικτῶν κτλ.

δ') Ἀλλὰ καὶ ἐν Γαλιλαίᾳ, ὅπου τοσοῦτον χρόνον εἶχε διατρέψει ὁ Ἰη-
σοῦς ² τὸ νὰ λαλῇ τις μάλιστα δὲ νὰ ἐννοῇ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δὲν ἦτο
πρᾶγμα ὅλως ξένον, ἀφ' οὗ αὕτη εἶναι ἡ χώρα, ἐν ἣ ἀνάριθμον πλῆθος ξένων
κατόκει· διὸ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις «Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν» ὠνομάσθη.
Τοῦτ' αὐτὸ δὲ λέγομεν καὶ τι πλεον μάλιστα, περὶ τῶν Γαλιλαίων. Ἐν τῇ
πόλει δηλ. ταύτῃ παντὸς ἄλλου φυλετικοῦ στοιχείου ὑπερίσχυε τὸ Ἑλλη-
νικόν. Διότι τὰ Γάδαρα, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἰωσήπου ³ μητρόπολις οὔσα
τῆς Περσίας καὶ περὶ τὰς 30 χιλ. κατοίκων τότε ἔχουσα, διὰ τοῦ Πομ-
πήτου τῷ 64 π. Χ. ἀνοικοδομηθεῖσα, ἵσχυε καὶ ἦν πράγματι ἕκτοτε πό-
λις ἑλληνικωτάτη, διότι ὑπερίσχυε μὲν αὐτοῖσι ὁ ἑλληνισμὸς, ξένοι δ'
ὅλως καὶ ἀλλόφυλοι ἐθεωροῦντο οἱ Ἰουδαῖοι, ὀλίγιστα τιμώμενοι. Ὅμοίως
ἐτιμᾶτο καὶ οὕτως εἶχεν ἡ πόλις καὶ ἐπὶ Αὐγούστου ἔτι· καὶ βραδυτέρον ἀκό-
μη ὡς τοιαύτη διετέλει. Ταῦτα πάντα ἐκ πολλῶν διατρανοῦνται μαρτυρίων,
καὶ ἐκ πολλῶν μέχρι ἡμῶν περιωθέντων τῆς πόλεως νομισμάτων, φερόν-
των ὅτε μὲν Δία τὸν Τύριον, ὅτε δὲ τὸν Ἡρακλέα. ¹

ε) Καὶ ἐν ᾧ οὐδὲ ὅλως δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν τὰς μεγάλας δυσκολίας, ἃς οἱ
Ἰουδαῖοι πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐδοκίμαζον, ² πάλιν δεόν νὰ
ὑποθέσωμεν, ὅτι μέχρι τινὸς κατώρθουν νὰ ὑπερπηδῶσι τὰς δυσκολίας ταύτας

¹ Ἰωσήπου Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολ. III' α'. ΙΖ' ια', 4. κἀλλ. — Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἱεροσο-
λυμίادا ἦτοι Ἱστορίαν ἐπίτομον τῆς Ἱερουσαλήμ. τμημ. Α'. κεφ. ε. καὶ ζ'. Β'. α', 6'. ἢ σελ.
155—296.

² Ἰδ. Ματθ. Δ', 12—25. Λουκ. Δ', 14, 31. κἀλλ.

³ Ἰουδ. ἀρχ. ΙΖ', ια', 4. «Γάζα καὶ Γάδαρα καὶ Ἴππος ἑλληνίδες εἰσὶ πόλεις» Δ', ζ', 3. —
Πλιν. Ε', 16.

⁴ Εὐσεβ. 133, 171. Πλιν. Ε', 16.

⁵ Ἰωσ. Κ'. ια', 2.

ἀναγκαζόμενοι ἄλλως νὰ μανθάνωσιν αὐτήν, διότι ἦτο πλέον καὶ πρακτικῶς ἐν τῷ βίῳ χρήσιμος.¹

ς') Ἐκ τῶν προηγουμένων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἠδύνατο ἐπίσης, ὅτε προεχώρησέ πως τῇ ἡλικίᾳ, νὰ ἐννοῇ τοῦλάχιστον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τοῦτο μόνον παραδεχόμενοι, δυνάμεθα καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἄμεσον αὐτοῦ συνεννόησιν καὶ σχέσιν μετ' ἀνθρώπων ὄχι Ἰουδαίων, οἶαν οὐκ ὀλίγα τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρία μάς παρουσιάζουσι.³ Τούτων τινὰ κατωτέρω (§ 14.) ἀναφέρομεν μνημονεύοντες ἐνταῦθα μόνον τοῦ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ὅπου ἐκτίθεται ἡ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Ποντίου συνδιάλεξις ἐντὸς τοῦ Πραιτωρίου.² Ἐξηγοῦμαι. Ὅτε ὁ Ἰησοῦς εἰσήχθη εἰς δίκην τὰ πράγματα εἶχον οὕτω· ὁ μὲν Πόντιος ἐν πομπῇ ἐκάθητο ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἑδρας· δεξιᾶ δὲ καὶ ἀριστερᾶ τοῦ ἡγεμόνος ἐπὶ ταπεινότερων ἑδρῶν ἐκάθητο οἱ ἄλλοι δικασταί, οἱ σύεδροι assessores, κτλ. καὶ ἐν γένει τὸ consilium. Ἐν τῇ αἰθούσῃ, ὅπου διεξήγοντο αἱ δίκαι, ὑπῆρχον καὶ καθίσματα διὰ τοὺς Ῥωμαίους πολίτας, ὧν τινες ἦσαν συνήθως παρόντες ἀκροαταί, ἐπίσης ὑπῆρχον τοιαῦτα διὰ τε τὸν κατήγορον καὶ τὸν κατηγορούμενον. Ὅτε ἐν τούτοις ὁ Ἰησοῦς ἐδικάζετο, ὑπέθετομεν ὅτι ἴστατο, ὡς συνειθίζον, καὶ ὑπεχρεοῦντο μάλιστα νὰ ἴστανται ὄρθοι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι τῶν Ῥωμαίων ὑπήκοοι, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ὑπόδικοι, δι' οὓς κυρίως ὑπῆρχον αἱ ἑδραὶ ἐν τῇ δικαστικῇ αἰθούσῃ. . . . Ἀλλὰ τοιοῦτον Ῥωμαϊκὸν δικαστήριον ἐν τε τῇ Συρίᾳ, τῇ Μ. Ἀσίᾳ, καὶ πάλλαχού ἄλλαχού οὐδένα εἶχε διερμηνεῖα, οὐδὲ προσελάμβανε τοιοῦτον κατὰ τὰς δίκας οὐδέποτε, διότι οἱ δικάζοντες, πρὸ παντός δὲ μάλιστα οἱ σύεδροι ἐγίνωσκον ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς ἦτο συνήθεια εἰς τοὺς τὰς τοιαύτας δημοσίας θέσεις καταλαμβάνοντας Ῥωμαίους, ἅμα δὲ καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς Ῥωμαίους ἐπάρχους τῆς Ἀνατολῆς ἀπάσης, ὑποχρεομένους ἀνεξαίρετως νὰ γνωρίζωσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον. Κατὰ ταῦτα δὲ δέον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐνόει τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἤδη ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἀφ' οὗ ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν δικαστῶν καὶ τοῦ Πιλάτου (ἀφ' οὗ οὗτος μὲν ἠγγόει ὡς ὀψόμεθα, τὴν Ῥωμαϊκὴν, ἐκεῖνοι δὲ τὴν Ἑβραϊκὴν.) Τοῦτο δὲ τοσοῦτο πιθανότερον καθίσταται, καθ' ὅσον, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέγομεν, καὶ αὐτὸς

1 Ἰωάνν. ΙΗ, 33—37· Πρβλ. καὶ Ματθ. ΚΖ', 11. Μαρκ. ΙΕ', 2. Λουκ. ΚΓ', 3.

2 Πράξ. τῶν Ἀποστόλων κεφ. ΚΑ', 37—38, ΚΒ'. 2. Ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Παύλου ἐν Ἱερουσαλὴμ ἠτοιμάζοντο ν' ἀκούσωσιν αὐτοῦ Ἑλληνιστὶ λαλοῦντος, ἐν ἧ γλώσσῃ θὰ ἦτο εὐνοητότερος.

3 Ὁμοίως βλέπομεν καὶ ἐκ τοῦ Ἰωσήπου βιβλ. ΙΗ', γ', 3. ὅτι ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς ἄμεσον καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας σχέσιν τὸ χωρίον ἔχει οὕτω. «Ἀνὴρ σφοδρὸς (ὁ Ἰησοῦς), εἶγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή· ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής. . . καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους, πολλοὺς δὲ καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐπηγάγετο.» ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος, ὁ Βασίλειος καὶ ἄλλοι ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Ἰησοῦς «π ο λ λ ο ὺ ς Ἕ λ λ η ν α ς π ρ ο σ η γ ἄ γ ε τ ο» κακῶς δ' ὑπολαμβάνουσι τινες τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἰωσήπου ὑποβολιματῶν.

ὁ Ἰησοῦς ἠλικιωθεὶς ἠσθάνετο βεβαίως τὴν ἀνάγκην τῆς γλώσσης ταύτης, ἅμα δὲ καὶ τὴν πρακτικὴν αὐτῆς ὠφέλειαν.¹

ζ') Μεταβῶμεν νῦν καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ χαρραχθεῖσαν ἐπιγραφὴν, ἥτις καὶ αὐτὴ δύναται πῶς νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μαρτυρία τῆς μεγάλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης διαδόσεως κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας, καὶ οὕτως ἐμμέσως νὰ δώσῃ ἡμῖν τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν ὡς πιθανὸν τοῦλάχιστον, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζε τὴν Ἑλληνικὴν. Καὶ δὴ ὁ μὲν Λουκᾶς² λέγει. «ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς. «Οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» Ὁ δὲ Ἰωάννης³ περὶ τοῦ αὐτοῦ συμβάντος λέγει «ἔγραψε δὲ τίτλον ὁ Πιλάτος καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἦν δὲ γεγραμμένον α' Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» . . . καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαϊστί» οἱ δ' ἄλλοι Εὐαγγελισταὶ ὁ Ματθαῖος,⁴ καὶ ὁ Μάρκος,⁵ βραχυλογώτεροι ὄντες, οὐδέν τι περὶ τῆς γλώσσης, ἐν ἧ συνετάχθη ἢ ἐπιγραφὴ, ἀναφέρουσιν ὁ τελευταῖος μάλιστα, ὡς εἴθισται, προσπαθεῖ ν' ἀνταποδώσῃ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὴν Ῥωμαϊκὴν φράσιν.⁶ Ἐν τοῖς

Ποία δ' ἡ φημι κατατάξις ἀδυνατούμεν ν' ἀποφανθῶμεν ὅτι πλεῖστοι τῶν περὶ τὰ Εὐαγγέλια εἰδημόνων ἀποφαινόμεθα ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἰωάννου δηλ. πρῶτον Ἑβραϊστί εἶτα Ἑλληνιστί καὶ τέλος Ῥωμαϊστί, προστιθέντες «καθ' ὅσον μάλιστα καὶ περὶ σταυρωθέντος Ἑβραίου προῦκειται», ἡμεῖς ἀπλῶς εἰμεθα ὑπὲρ τῆς τοῦ Λουκᾶ κατατάξεως τῶν γλωσσῶν πρῶτον δηλαδὴ ἔχαρχθη ἢ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ Ἑλληνιστί εἶτα Ῥωμαϊστί καὶ τέλος Ἑβραϊστί καθ' ὅτι οὐ μόνον παράδοξον θὰ ἐφαίνετο νὰ τεθῇ τελευταία τὴν τάξιν ἢ τοῦ κυριάρχου ἔθους γλώσσα, ἀλλὰ καὶ διότι ἐν ἄλλαις παραλλασσοῦσαις περιστάσει βλέπομεν, ὅτι ὅτε μὲν καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν ἢ Ἑλληνικὴ, ὡς ἐν Ἰωσήπου βιβλίῳ ΙΔ', 10, 2, ἐν ᾧ λέγεται «βούλομαι δὲ καὶ Ἑλληνιστί καὶ Ἑβραϊστί ἐν δέλτῳ χαλκῆ ἀναθῆναι (τὸ ἀντίγραφον)», ὅτε δὲ προηγῆται ἢ Ῥωμαϊκὴ καὶ ἔπεται ἢ Ἑλληνικὴ π. χ. αὐτόθι ΙΔ', 12, 5. «διτάγμα ἐμὸν (Μάρκου Ἀντωνίου) ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς (τοὺς ἀρχοντας Τυρίων), περὶ οὗ βουλευόμεαι ὑμᾶς φροντίσαι, ἵν' αὐτὸ εἰς τὰς δημοσίους ἐντάξῃτε δέλτους γράμμασι Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑλληνικοῖς, καὶ ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ ἔχητε αὐτὸ γεγραμμένον, ὅπως ὑπὸ πάντων ἀγαγινώσκεσθαι δυνησεται» κτλ., ἐξ οὗ χωρίου δῆλον πρὸς τούτοις καθίσταται, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι, ἵνα γίνωνται τοῖς πᾶσι καταληπτοὶ, καὶ Ἑλληνιστί τὰ διατάγματα αὐτῶν εἰδημοσίον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς τοῦ κράτους χώραις τοῦ-

1 Πρὸς Κεῖμ Α', σ. 366. — 2 ΚΓ', 38. — 3 ΙΘ', 20. — 4 ΚΖ', 37. — 5 ΙΕ', 27. — 6 Κεῖμ ἐνθ' ἄνωτ. — 7 γρ. β ο ὕ λ ο μ α ι.

λάχιστον, τοῦθ' ὅπερ ἐκ πολλῶν ὁμοίων τοῦ Ἰωσήπου χωρίων νὰ ἐξαγάγωμεν δυνάμεθα, σὺν τῇ ἀπλῇ ἐξαιρέσει, ὅτι ἐν ταῖς τοιαύταις περιστάσεσι συνήθως ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ ἀπένεμε τὴν πρώτην τάξιν τῇ Ῥωμαϊκῇ γλώσσῃ, ὡς γλώσσῃ τοῦ κυριάρχου ἔθνους, τῆς κυβερνήσεως, ἣτις πάντοτε συνείθιζε νὰ δημοσιεύῃ τὰ διατάγματα αὐτῆς καὶ τὰς ἀποφάσεις ἐν πολλαῖς γλώσσαις, τοῦ κατὰ τόπους ἐπικρατεστέρας. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, ἣν ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ σημειωθέντι χωρίῳ ἐπίτηδες φαίνεται τονίζων, δεόν νὰ υποθέσωμεν, ὅτι οὐδαμῶς ἐνοεῖτο ὑπὸ τῶν ταπεινοτέρων ὑπηρετῶν τοῦ Πιλάτου, τῶν δουλικῶν καὶ τυρλῶν ἀπλῶς ἐκτελεστῶν τῶν διαταγμάτων αὐτοῦ, ὡς κατωτέρω καὶ τοῦτο καταδειχθήσεται. Ἄλλως ἐκ τῶν ἀνωτέρω πάντων βλέπομεν, ὅτι τὴν πρώτην θέσιν πάντοτε καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ σταυροῦ διημισηθήτησεν ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βεβαίως, ἢ ὅτι ὑπῆρχε λίαν διαδεδομένη ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις.

ἡ) Τὴν διάδοσιν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσῃς δύνανται ἐν τοῖς πρώτοις νὰ ἐπιμνησθῶσι καὶ αἱ ἐν τῷ προκυλίῳ τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ εὐρισκόμεναι Ἑλληνικαὶ καὶ Ἰουδαϊκαὶ ἐπιγραφαί, καὶ νῦν ἔτι σωζόμεναι.¹

θ') Ἄλλὰ πάντες οἱ περὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ αἱ σύγχρονοι αὐτοῦ πεπαιδευμένοι καὶ σοφοί, ἔζων ἐν ἀτμοσφαίρᾳ Ἑλληνικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσῃς. Οὕτω καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ σοφοῦ τῶν ἔθνων Ἀποστόλου, τοῦ Ἑλληνιστοῦ τοῦ πρώτου τῶν πρώτων σεβαστῶν προσώπων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Γαμαλιήλ, ὁ ἐλευθερόφρων καὶ πολυμαθὴς καὶ μέγας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διδάσκαλος ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ συχνάκις τὴν αὐτὴν τῶν Ῥωμαίων ἐπεσκέπτετο. Οὗτος, καλὸν προσέτι νὰ υποθέσωμεν, ὅτι ἂν μὴ ἔσχε μαθητὴν αὐτοῦ τὸν Ἰησοῦν (ἄφ' οὗ τοιοῦτόν τι οὐ παρεδόθη ἡμῖν, οὔτε πιθανότητος ἔχεται οὐδεμιᾶς) ὅμως ἐγνώρισε τὸν εὐφυᾶ νέον, καὶ προσωπικῶς βεβαίως τοῦλάχιστον τοῦτο φαίνεται τὸ πιθανότατον διότι τοῦ Γαμαλιήλ ἡ φήμη εὐρέως εἶχε διαδοθῆ, ὥστε ἀδύνατον νὰ μὴ εἶχεν ἀκούσει τι ὁ ἕτερος περὶ τοῦ ἑτέρου θαυμάσιον ἢ ἀξίεπαινον.

ι) Τὴν μεγάλην διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσῃς μαρτυρεῖ προσέτι καὶ τὸ ἀπόκρυφον τοῦ Θωμᾶ εὐαγγέλιον (ἵνα τὰ λοιπὰ ἀπόκρυφα παραλίπωμεν). Ἡ μαρτυρία τοῦ εὐαγγελίου τούτου, ἂν καὶ μικρὸν βεβαίως φέροι ἐν ἑαυτῇ κῦρος, ὅμως πάλιν δείκνυσιν, ὅτι εὐθὺς μετὰ Χριστὸν ὀλίγου χρόνου παρελθόντος, ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἤρξατο ὄχι πλέον διαδιδόμενη, ἀλλ' ὑπερισχύουσα καὶ πρωταγωνιστοῦσα «παιδεύσω, λέγει τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ, Σε (δηλ. τὸν Ἰησοῦν) τὰ ἑλληνικά, ἔπειτα τὰ ἑβραϊκά.»

ιά) Νῦν δὲ μεταβαίνομεν νὰ υποδείξωμέν τινα τῶν χωρίων ἐκείνων τῆς ΚΔ, ἅτινα παρουσιάζουσιν ἡμῖν τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντα εἰς σχέσιν ἄμεσον πρὸς τοὺς ἄλλοεθνεῖς (δηλ. οὐχὶ Ἑβραίους, ἀλλ' ἢ Ῥωμαίους ἢ Ἑλληνας) π. χ. Ματθ. ΚΖ'. — Μαρκ. Ε', ὅπου ἐκτίθεται ἡ ἐν τῇ ἑλληνικωτάτῃ χώρᾳ τῶν

¹ Ἰδ. Παλαμᾶ Ἱεροσολυμιάδα καὶ Ἰωσήπου ΙΓ', ἀ.

Γαδαρηνῶν διατριβῆ τοῦ Ἰησοῦ. Ἐτι δὲ Λουκ. Δ', 14. Ἰωάν. ΙΒ', 19. ΙΗ', καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ.

Εἶτα ἔχομεν ἀνάλογα χωρία μέγιστα τὸ ζήτημα ἡμῶν διαλευκαίνοντα καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν ὑποστηρίζοντα, τὰ ἑξῆς:

Πράξεων Β', 7—8. Ε', 33, ς'. ΚΑ', 47. ΚΒ', 2—3. καὶ ἀλλαχοῦ.

Παραβληθῆτω δ' ἡ τῶν δύο τελευταίων χωρίων ἑρμηνεία Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐν Στρωματέων λόγῳ Α', 29, 181, καὶ λόγῳ Γ', 5, 39 — 41, καὶ 15, 128. — Τὰ δύο ταῦτα τελευταῖα τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων χωρία μάλιστα τρανῶς ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἑλλ. γλῶσσα ἦτο παρὰ πάσας τὰς ἄλλας ὀλίγον τι μετὰ Χριστὸν διαδεδομένη. Καὶ ἡ ἐρώτησις δ' ἐκείνη ἢ πρὸς τὸν Παῦλον ὑπὸ τοῦ χιλιάρχου γενομένη «ἐλληνιστὶ γινώσκεις;» ὡς καὶ ὀλίγον τι κατωτέρω ἀκούσαντες δ' ὅτι τῇ ἑβραϊδὶ διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς *μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν*» δείκνυσιν ὅτι ὄχι μόνον ἀπροσδοκῆτως ἤκουσαν τοῦ Παύλου ἑβραϊστὶ ἤτοι Ἀραμαῖστὶ ὁμιλοῦντος, ἀλλὰ προσέτι, ὅτι καὶ ὁ χιλιάρχος καὶ οἱ ἄλλοι ἅπαντες ἄριστα ἐγίνωσκον τὴν Ἑλληνικὴν, οἱ δ' ἀκροαταὶ εὐχερέστερον ταύτην ἠδύναντο νὰ ἐννοῶσιν ἢ τὴν ἑβραϊκὴν. Ἄλλως δ' ἐκ τοῦ κεφ. ΚΓ', 14 τῶν Πράξεων δύναται τις πῶς νὰ εἰκάσῃ προσέτι, ὅτι τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης (ἤτοι τῆς Ἀραμαϊτικῆς) ἐγένετο χρῆσις ὑπὸ τῶν ἑβραίων κατὰ προτίμησιν εἰς ἐπισήμους μάλιστα περιστάσεις οἷον λιτανείας, ἱερὰς τομπὰς, θυσίας, μυστικὰς μετὰ τοῦ Θεοῦ συνδιαλέξεις τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως κτλ. Ὅθεν καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἀπόστολος ἐπίτηδες ἐποίησατο χρῆσιν τῆς Ἀραμαϊτικῆς, ἵνα δείξῃ ὅτι τὸ περὶ οὗ προέκειτο μεγάλην ἐκέκτητο σπουδαιότητα: διὸ καὶ παρέσχον μᾶλλον ἡσυχίαν, οὐ μόνον ὅπως εὐχερέστερον τὸ πρᾶγμα κατανόησωσιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως κάλλιον τοῦ Παύλου λαλοῦντος ἀκροασθῶσιν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐν τῷ Β' μέρει λεχθέντα δέον, νομίζω, νὰ παραδεχθῆ τις, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπὶ Χριστοῦ ἦτο κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας λίαν διαδεδομένη, ὡς ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς καθαρὰν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ὅτι καὶ ἡ Ἑλληνικὴ σοφία παρὰ πᾶσαν ἄλλην κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἐπεκράτει.¹ Οὕτω δὲ πιθανότατον καὶ σχεδὸν βέβαιον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐγίνωσκε, καὶ ἐλάλει τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, βεβαίως ὄχι μετὰ τσαύτης ἐντελείας καὶ εὐχερείας, μεθ' ὅσης τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, τὴν τοῦ ἔθνους του, ἔτι δὲ βεβαίωτερον ὅτι ἐγίνωσκεν ἑλληνιστὶ ν' ἀναγινώσκῃ. Ἀπλῶς δὲ τόσον μόνον λέγομεν, οὐδὲ προχωροῦμεν περαιτέρω, π. χ. νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνεγίνωσκε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφράσει, ὡς τινες ἐγνωμάτευσαν, ἢ ἄλλας τινὰς ὁμοίας ὑποθέσεις νὰ κάμωμεν. Τὰ τοιαῦτά εἰσιν ἀπίθανα, καὶ ἀπαράδεκτα. Διότι ἀληθεύει μὲν ὅτι πολλοὶ, καὶ οὗτοι οὐχ ὅλως ἄσημοι, παρασυρθέντες, ἀγνωσῶς, ὑπὸ Ἑλληνικοῦ ἔσως ἐνθουσιασμοῦ, ἠξίωσαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνεγίνωκε τῆς

1 Κ. Παπαρ. Ἰστ. Ἑλλ. ἔθνους τόμ. Β'. σελ. 530 κέξ. — Schlosser αὐτόθι.

Παλαιᾶς Διαθήκης τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν, καὶ ταύτην μόνην ἐμελέτησεν· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ὑπάρχει ὅλως ἀναπόδεικτον, ἐν ᾧ ἀπλῶς δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι δὲν ἠγνοεῖ ὅλως καὶ τῶν Ὁ' τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν, ἀλλ' οὐδὲν πλέον. Ἡ οὕτως ἢ ἄλλως ὅμως καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πάντοτε φαίνεται, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦτο ὅλως ἄγνωστος τῷ Ἰησοῦ.

Ἄλλὰ τοῦτο θὰ διασαφηνησθῇ ἐντελῶς διὰ τοῦ τρίτου μέρους, εἰς ὃ νῦν μεταβαίνομεν.

Γ' Ὅποιαί τινές εἰσιν αἱ περισσώθεισαι ἡμῖν περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαι ;

Τοιαῦταί εἰσι διτταί·

- α) Ἀμεσοί,
- β) Ἑρμῆσοι.

Καὶ ἄμεσοί μὲν μαρτυρίαι, ὡς περὶ τῶν ἄλλων δύο πρώτων μερῶν, οὕτω καὶ περὶ τούτου ὑπάρχουσιν ὀλίγισται. Αὗται δ' εἰσί.

1) Ἡ τοῦ Ἰωσήπου μαρτυρία ἐν Ἰουδαίᾳ, ἀρχαιολογίας βιβλίῳ 5', 2, 1, καὶ 9, 2, ὅπου λέγεται «Ἐβραΐζων, πατρίῳ γλώσση λαλῶν.»

2) Ἡ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ματθαίου ἀπαντώσα, ἐν κεφ. ΚΖ', 46—47, ἐνθα λέγεται «περὶ δὲ τὴν ἐνάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, «Ἥλι, Ἥλι, λαμὰ σαδὸχθάνει»· τοῦτ' ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου, ἕνα τί μὲ ἐγκατέλιπες; τινές δὲ τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, ὅτι Ἥλιαν φωνεῖ οὗτος.» Αἱ λέξεις αὗται εἰς τὴν μητρικὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐξήνεχθησαν γλῶσσαν, χρῆσιν ταύτης ποιησαμένου κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν. Γνωστὸν δ' ὅτι δὲν εἶναι λέξεις ἀρχαῖαι Ἐβραϊκαί, ἄλλως ἔχουσαι ἐν τῷ ψαλμῶδῳ, παρ' οὗ ἐλήφθησαν, ἀλλὰ τῆς Συροχαλδαϊκῆς διαλέκτου ἢ Ἀραμαϊκῆς, ἣν γλῶσσαν οἱ τότε Ἰουδαῖοι ἐλάλουν. Ἐκ τῶν λέξεων τούτων τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, πρὸς ἃς καὶ αἱ τοῦ Μάρκου παραβλήτεαι κεφ. ΙΕ', 33—36, μανθάνομεν προσέτι ὅτι ἡ πᾶτριος τοῦ Ἰησοῦ γλῶσσα δὲν ἦτο τοῖς πᾶσι καταληπτὴ, διότι τινές τῶν ἐστώτων ἐκεῖ παρὰ τὸν σταυρωθέντα, πιθανότατα Ῥωμαῖοι, ἢ φύλακες ἢ ἄλλοι τῶν ἀρχῶν τῆς Ἰουδαίας ὑπάλληλοι, μὴ ἐνοήσαντες ἔλεγον, ὅτι «Ἥλιαν φωνεῖ ὁ Ἰησοῦς, συγγέαντες τὸ Ἥλι καὶ τὸ Ἥλια· ὅθεν καὶ τὸ ἄφες, ἰδῶμεν, εἰ ἔρχεται Ἥλιος σώσων αὐτόν¹.

Ἑρμῆσους δὲ μαρτυρίας περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ ἔχομεν.

1) Ἐκεῖνο τὸ πολλάκις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐπαναλαμβανόμενον «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς», οὗ χρῆσιν ποιεῖται ὁ Ἰησοῦς, ὅτε μὲν πρὸς τοὺς

1 Πρὸλ. Keim αὐτόθι.

σοφούς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἀποτεινόμενος, ὅτε δὲ πρὸς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἐν γένει, ὅπερ τρανώς καταδείκνυσιν, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς ἐκείνας εἶχεν ἀναγνώσει τὰς γραφάς, ἅς καὶ ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεγίνωσκεν. Ἐκ τούτου δ' ἐπεταί, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶχε γινῶσιν τῆς γλώσσης, καθ' ἣν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἦτο συντεταγμένη, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι ἐγίνωσκε καλῶς τὴν τε ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν τῆς τότε ἐν χρήσει γλώσσης ἥτοι τῆς Συροχαλδαϊκῆς· τοῦθ' ὅπερ καὶ πιθανότερον· διότι τότε εἰς αὐτὴν ἦτο μετεγλωττισμένη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη (πρβλ. Keim τομ. Α', σ. 429, καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Winer, Schreibkunst, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ ἔσχυεν, ὅχι ὡς τινες ἐνόμισαν, ἡ Ἑβραϊκὴ—Φοινικικὴ γλῶσσα, ἀλλ' ἡ Ἀσσυριακὴ καὶ αὕτη πάλιν μόνον ἐν τῇ γραφῇ, ἐν ᾗ ἐν τῇ ὁμιλίᾳ κυρίως τότε ἔσχυεν ἡ Ἀραμαϊκὴ, ἐν ᾗ ὅμως γλῶσσα καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἦν μετεγλωττισμένη, ὅπως ἐννοῆται παρὰ πάντων, καὶ ὁ Ἰησοῦς (δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὡς πιθανότατον τοῦτο) ἀνεγίνωσκεν αὐτήν. (πρβλ. Ματθ. Ε', 18 καὶ ἄλλ.)

2) Τὸ χωρίον τοῦ Ἰωάννου (Δ', 5—27,) ὅπου ἐκτίθεται ὁ γνωστὸς διάλογος τῆς Σαμαρείτιδος μετὰ τοῦ Ἰησοῦ παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ Ἰακώβ. Ἐν αὐτῷ παρατηροῦμεν, τὸ μὲν ὅτι ἡ γυνὴ ἀποκαλεῖ αὐτὸν Ἰουδαῖον· «πῶς Σὺ Ἰουδαῖος ὢν, παρ' ἐμοῦ πτεῖν αἰτεῖς, αὐτῆς γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις,» τὸ δὲ καὶ ὅτι ἄριστα συνεννοεῖται μετ' αὐτῆς, καίπερ μὴ Ἰουδαίας, ἐπομένως ἡ ἥ ἐγενετο χρῆσις γλῶσσαι δέον νὰ ὑποτεθῇ ἡ τότε λαλουμένη κοινῶς ἥτοι ἡ Ἑβραϊκο-Ἀραμαϊκὴ ἢ ἡ Συροχαλδαϊκὴ ἄλλως λεγομένη. Ἄρα ὁ Ἰησοῦς ὠμίλει τὴν γλῶσσαν ταύτην.

3) Νόμος Ἰουδαϊκὸς θρησκευτικὸς ὑπῆρχεν ἀπαιτῶν νὰ ἐπισκέπτηται τις τακτικῶς καὶ καθ' ὥρισμένας ὥρας τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ¹. Διὰ ταῦτα, πρὸς ἃ καὶ τῶν Εὐαγγελίων ἡ μαρτυρία συμφωνεῖ² εἰκὸς καὶ ἀναγκαῖον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς, ὡς Ἰουδαῖος, διήλθε χρόνον οὐκ ὀλίγον ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν συμφυλετῶν του, καὶ ἐπομένως δέον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καλῶς ἐγίνωσκε τὴν γλῶσσαν, ἐν ᾗ οἱ σοφοὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἐδίδασκον³.

4) Ἦδη δ' ἀναμφισβήτητον πλέον ὑπάρχει, ὅτι αἱ ἰδέαι καὶ ἐν γένει ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐκηρύττετο πρὸ παντὸς ἐν μέσῳ τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἔστι τῶν Ἰουδαίων. Ἀλλὰ τοῦτο προϋπαίθησιν εἰς τὸν διδάσκαλον τὴν γινῶσιν τῆς γλώσσης, ἣν ὁ διδασκόμενος λαὸς ἐνόει, ἥτοι τῆς Ἀραμαϊκῆς².

5) Καὶ τῷ ἐπιτροχάδην τὰ Εὐαγγέλια διερχομένη καταφανέστατον καθίσταται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐ μόνον ἀνέγνω τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀλλὰ καὶ

1 Ἰδ. Φίλωνος περὶ ἀρετῶν καὶ πρεσβείας πρὸς Γάϊον γ. 1014.

2 Ματθ. ΚΔ', 1. Λουκ. ΚΑ' 5. καὶ ἄλλ.

3 Ἰδ. Keim τομ. Α'. σ. 143 ὅπου πολλαὶ συνελήγσαν μαρτυρίαι τὴν ἰδέαν ἡμῶν ταύτην ὑποστηρίζουσαι.

2 Keim Α', 116.

ὅτι ἄριστα εἶχε μελετήσει αὐτήν, καὶ ἀπὸ στήθους σχεδὸν ἐκμάθει, ὡς ἦτο παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις συνήθεια. Ἐκ τοῦ τρόπου μάλιστα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ πᾶς ἕκαστος εὐδιακρίτως παρατηρεῖ τὴν ἐμβριθῆ περὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην μελέτην. Ἄλλ' ἄρχ' γε ἐν πρωτοτύπῳ ἀνεγνώ αὐτήν ἢ ἐν μεταφράσει; τὸ δεύτερον εἶναι τὸ πιθανότατον, τὸ βέβαιον. Ἄλλ' ἐν τίνι μεταφράσει; ἐν Ἀραμαϊκῇ πιστεύομεν· διότι καὶ αἱ εἰς αὐτήν παραπομπαι, ἵνα τὰς λοιπὰς ἀποδείξεις παραλίπωμεν, κατὰ τὸ Ἀραμαϊκὸν γίνονται, οὐχὶ δ' ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει, ὡς τινες ἠθέλησαν νὰ ὑποθέσωσιν. Ἄλλως δὲ γινώσκομεν, ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν Ο' ὑπῆρχεν ἤδη πολὺ πρότερον τοῦ Χριστοῦ, μάλιστα καὶ μετὰ τοῦ ὀνόματος Δημητρίου τοῦ Φαληρέως συνδεομένη, κακῶς μὲν ἀλλ' ἀρκούντως τὸ ἀρχαῖον τῆς μεταφράσεως τῆς εἰδήσεως μαρτυρούσης.¹

6) Τέλος δὲ συλλέγομεν καὶ τινὰς μαρτυρίας ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἡμῶν γνώμης, ὅτι δηλ. τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πάντα, ἐκτὸς ὀλίγιστων ἐξαιρέσεων, ἐν Συροχαλδαϊκῇ ἢ τῇ Ἀραμαϊκῇ ἢ τῇ Ἑβραϊκο-φοινικικῇ, διεξήγοντο διαλέκτῳ.

α') Ἐκ τοῦ Μαθθαίου

Κεφ. Ε', 1: ὅπου προεισαγωγικῶς εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους διδασκαλίαν λέγεται «*ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους (τὸ μέγα πλῆθος, τὸ ἀνάριθμον) ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, καὶ ἀναξίως τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς λέγων.*»

Κεφ. ΙΓ'. Ὅπου γραφικώτατα ἐκτίθεται μέγα παραβολῶν πλῆθος αὐτοῦ μὲν Ἰησοῦ ἐπὶ τοῦ πλοίου καθημένου, τῶν δὲ ὄχλων πολλῶν συναχθέντων πρὸς αὐτὸν καὶ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ἐστηκότων.»

Κεφ. ΚΓ'. Ἐνθα εὐθὺς ἐν ἀρχῇ λέγεται «*ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ ταῖς μαθηταῖς αὐτοῦ λέγων:*» ὅτι δ' οἱ ὄχλοι οὗτοι ἦσαν Ἰουδαῖοι, δηλοῦσιν αἱ εὐθὺς ἐπιφερόμεναι λέξεις· «*πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν (οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι) τηρεῖν, τηρεῖτε, καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε· λέγουσι γὰρ καὶ οὐ ποιοῦσιν.*»

β') Ἐκ τοῦ Μάρκου

Κεφ. Α', 21.—Β', 13.—Ε'.—ΙΒ', 13, 18, 28.

γ') Ἐκ τοῦ Λουκᾶ

Κεφ. Β', 41. Ὅποθεν βλέπομεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐκάθητο ἐν τῷ ἱερῷ ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἤκουεν αὐτῶν· καὶ ἐπηρώτα αὐτοὺς, ὅτε ἐξίσταντο πάντες οἱ ἀκούοντες ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

Κεφ. Δ', 31.—ΙΒ'.

Ἐκ τῶν δύο τούτων χωρίων βλέπομεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς «*ἐδίδασκε τοὺς ὄχλους κατὰ μυριάδας ἐπισυναγομένους καὶ ἀλλήλους καταπατοῦντας.*»

1) Ἰδ. τὰ λείψανα Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ S-J Légrand καὶ F. Tychon «*Mémoire sur Démétrius de Phalère, δημοσιευθεῖσα ἐν τοῖς Mémoires de la Littérature de l'Académie Royale tom. XXIV—Bruxelles 1852.*»

Κεφ. ΙΘ', 45—47, κτλ.

δ') Ἐκ τοῦ Ἰωάννου·

Κεφ. Δ', 5—27.—ς', 24—25 καὶ 59.

Κεφ. Η'. κτλ.†

Τοιαῦτα ὅμοια χωρία μαρτυροῦντα, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει τὴν τότε ἐν χρήσει παρὰ τῷ λαῷ γλῶσσαν, εὐρηγνται ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πλεῖστα. Ἄλλ' ἡμεῖς ἀρκοῦμεθα εἰς τ' ἀναγραφέντα, διότι ταῦτά εἰσι καὶ τὰ οὐσιωδέστατα.

Συμπέρασμα.

Οὕτω λοιπὸν λέγομεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἰς ἀνώτερα σχολεῖα δὲν ἐφοίτησεν, ἀλλὰ μόνον ἐν μικροῖς, προκαταρκτικοῖς ἐμαθήτευσεν — ὅτι ἦτο μᾶλλον αὐτοδίδακτος, καὶ πρακτικὸς ἐγένετο διδάσκαλος¹ — ὅτι ὑπερίσχυε μὲν πως τότε κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐν γένει ἡ Ἑβραϊκὴ (ἢ νέα δηλαδὴ Ἀραμαϊκὴ) γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἦν λίαν διαδεδομένη, — ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει καὶ ἔγραφεν ἄριστα (ἐκ πείρας μᾶλλον διδαχθεὶς) τὴν Ἀραμαϊκὴν, ὡς τὴν μόνην μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, καὶ ἐν αὐτῇ δημοσίᾳ ἐδίδασκεν, — ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁμῶς καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπίσης, γινώσκων ἅμα νὰ γράφῃ καὶ ν' ἀναγινώσκῃ, ἔτι βεβαίως μετὰ τσοαύτης εὐχερείας μεθ' ὅσης τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γλῶσσαν, ἀλλὰ τῶσφ μόνον, ὥστε ἐν ἀνάγκῃ εὐκόλως καὶ ταύτης νὰ ποιῆται χρῆσιν, — καὶ τέλος ὅτι τὴν Ῥωμαϊκὴν . . . ἀλλὰ κατὰ πόσον αὕτη ἡ γλῶσσα ἦτο γνωστὴ τῷ Ἰησοῦ, περὶ τούτου μεγάλως ἔχομεν τὰς ἀβεβαιότητας, καὶ οὐδὲν τι νὰ εἴπωμεν ἱστορικῶς ἀποδεικτὸν δυνάμεθα, καθ' ὅτι μάλιστα καὶ ὁ Ἰησοῦς αὐτὸς δὲν παρουσιάζεται, ἀνθρωπίνως ἐννοεῖται, πολλὰς ἔχων γνώσεις περὶ τῆς τότε Ῥωμαϊκῆς ἰσχύος καὶ πολιτικῆς δυνάμεως.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΠΑΠΑΖΗΣ δ. φ.

Ἐν Χίῳ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1879.

Παράρτημα.—Μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως συνέβη νὰ ἴδω τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1874 τοῦ κ. Εἰρηναίου Κ. Ἀσωπίου, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δημοσιευθεῖσαν βραχεῖαν πραγματείαν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Λαμπρύλλου, ἃν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλλήνιστί», ἣν μετὰ προσοχῆς διεξελθὼν, παρετήρησα ὅτι ἐν τισὶ μὲν συνεφωνοῦμεν, ἀλλ' ὅμως ἐν πολλοῖς αἰσκέψεις τοῦ κ. Λαμπρύλλου καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἐρμηνείαις τινῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρίων, πρὸς τὸ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ θέμα ἡμῶν σχετιζομένων, ἦσαν πάντῃ σφαλεραί. Καὶ γνωρίζω μὲν ἄλλως, ὅτι τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον πᾶν ἄλλο δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν βιβλίον, ἀλλ' ὅμως δὲν νομίζω ἄκαιρον μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκθεσίν μου νὰ

1 Ἰδ. Λεσσιγγίου «ἀνατροφή τοῦ ἀνθρωπίνου γένους» §. 60.

ἐπιφέρω ὀλιγίστας λέξεις εἰς ἀνασκευὴν τινῶν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Λαμπρύλλου γραφέντων καὶ μάλιστα καθ' ὅσον γινώσκω, ὅτι ἡ κυρία, οὐσιώδης ἰδέα τῆς μνημορευθείσης μικρᾶς τοῦ Ἡμερολογίου πραγματείας τυγχάνει καὶ ἡ κυρίως ἐν Ἑλλάδι σφαλερῶς παρ' ἅπασιν, ἢ τοὺλάχιστον τοῖς πλείστοις ὑπερισχύουσα.¹ Καὶ δὴ.

α) Ὁ κ. Λαμπρύλλος ἐν § 2 γενικῶς ὀμιλῶν λέγει κοινὴ γλῶσσα ἢ τοῖς πᾶσι γνωστὴ, καὶ ἀπολύτου ἐπικρατήσεως τυχοῦσα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παρὰ πᾶσι τοῖς Ἀσιατικοῖς ἔθνεσιν ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ.»

Τοῦτο μερικῶς μόνον ἀληθεύει. Διότι μεγάλως μὲν εἶχε διαδοθῆ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ Μ. Μακεδόνα, ἀλλ' ὅμως οὐδαμῶς οὐδέποτε μέχρι Χριστοῦ ἠδύνατο νὰ θεωρῆται ὡς ἡ κοινὴ καὶ τοῖς πᾶσι γνωστὴ γλῶσσα, τοῖς κατὰ τὴν Συρίαν, Παλαιστίνην καὶ Αἴγυπτον ἔθνεσι. Διότι ὑπῆρχον μὲν πόλεις κατὰ τὰς χώρας ταύτας σχεδὸν παντελῶς Ἑλληνικαί,² ἀλλ' ὅμως ὑπῆρχον πόλεις ἕτεραι, ἐν αἷς ὀλίγιστα Ἰσχυρὴ Ἑλληνικὴ γλῶσσα,³ ἐπίσης δὲ καὶ ἄλλαι ἐκ δικηρόρων γλώσσας λαλούντων ἔθνων κατοικούμεναι, περὶ ὧν δὲν ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, τίς τῶν γλωσσῶν, ἢ ποῖον ἔθνος γλωσσικῶς ἐκεῖ ὑπερίσχυεν (ἀκριβῶς, ὡς δύναται τις σήμερον νὰ εἴπῃ ὁμοίον τι περὶ Βηρυττοῦ ἢ Ἀλεξανδρείας, ἐν αἷς αἱ ξένα γλῶσσαι, οἷον ἡ Γαλλικὴ, ἢ Ἰταλικὴ τσαούτην ἔχουσιν ἐπεκτάσιν, ἰσχύϊ.) Εἰς τὰς τελευταίας ταύτας, ἐν παρῶν εἰρήσθω, κατατακτέα καὶ ἡ Γαλιλαία (ἔθνων χώρα, ἐπαρχία ἔθνων). Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ τὸ ἐν τῇ αὐτῇ § γενικὸν τοῦ κ. Λαμπρύλλου συμπέρασμα «ἐκ τούτου καθίστάται φανερόν, ὅτι καὶ οἱ Ἀπόστολοι ὡς Γαλιλαῖοι ἐγνώριζον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν» δὲν φαίνεται τόσοσφασφαλές, ἅπαξ ἐπὶ βίβσεως οὐχὶ στερεῶς οἰκοδομηθέν⁴.

1 Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρω τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκτενέστερον ὑπὸ τοῦ Βρυενίου ἐκτεθέντα. Ὁ κ. Λαμπρύλλος παραπέμπει περὶ αὐτῶν εἰς τὸν α' καὶ β' τόμον τοῦ Β' ἔτους τῆς Ἐπταλόφου. Ἄλλ' ἀναφυλλομετρήσας τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἅπαν, οὐδὲν ἀνεύρον.

2 Ἰδ. μέρος Β' τῶν προεκτεθέντων.

3 Ως π. χ. αὕτη ἡ Ἱερουσαλήμ.

4 Ἴσως τινὲς τῶν Ἀποστόλων ἐγνώριζον ἀρχῆθεν τὴν Ἑλληνικὴν πρὸς τὴ μητρικὴ αὐτῶν γλῶσση. Ἄλλ' ὅμως ἐπειδὴ οὐδεμία κυρωτικὴ μαρτυρία ἱστορικὴ τοιαύτη εὑρηται, καὶ ἐπειδὴ οἱ πλείστοι τούτων ἦσαν ἄνθρωποι ἀμαθεῖς τὸ πρῶτον, ὅτε ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ (Ἰδ. Ματθ. 1', 1—4. Α. Κορ. 26—31), ἀναθεραμμένοι ἀναλόγως τῆς ταπεινῆς αὐτῶν καταγωγῆς, διὰ ταῦτα πιθανότατον, ὅτι ἀπλῶς κατ' ἀρχὰς τὴν ἰδίαν μητρικὴν γλῶσσαν ἐγίνωσκον ἢτοι τὴν τότε ἐν χρήσει Συροχαλδαϊκὴν, εἶχαν δ' ἐπιδοθῆ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς βραδύτερον, ὡς π. χ. ὁ Ἰάκωβος. Ἰδ. Κ. Κοιτογόνου εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς. Ταῦτα δὲ πάλιν λέγοντες οὐδόλως ἐννοοῦμεν νὰ διαμφισθητήσωμεν ἀπάντων ἀνεξαιρέτως τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς τὴν γνῶσιν. Διότι πασίγνωστον ὑπάρχει, ὅτι πολλοὶ τούτων ἰδίως βραδύτερον ἐγνώριζον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρκούντως. Οὕτω καθ' ὃν χρόνον εἶχε καταβῆ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὅτι «οἱ μαθηταὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις,» ὑποθέτομεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι ὠμίλησαν τότε καὶ Ἑλληνιστί, μάλιστα, διότι βλέπομεν, ὅτι καὶ οἱ κατοικοῦντες Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν Αἴγυπτον . . . καὶ Παμφυλίαν ἤκουον ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων τῶν Ἀποστόλων. Τέλος

β') Εἶτα διατείνεται ὁ κ. Λαμπρύλλος, ὅτι οἱ λόγοι οὗς πρὸ τῆς κατελεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὁ Πέτρος ἀναστὰς ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν, ὡς καὶ ἡ δημηγορία, ἣν μετὰ τὸ θαῦμα τῆς Πεντηκοστῆς ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἱερουσαλήμ, καθαρῶς Ἑλληνιστὶ ἐξηνέχθησαν. Καθ' ἡμᾶς, οἵτινες πρὸς τούτοις οὐδαμῶς ἀσφαλῶς γνωρίζομεν, ἂν ὁ Πέτρος ὠμίλει τότε τόσον καλῶς τὴν Ἑλληνικὴν¹, ἢ γνῶμη αὐτῆ ὑπάρχει ὅπως ἀμφισβητήσιμος, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι οὐδὲν τοιοῦτο δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς Β' τοῦ Λουκᾶ συγγραφῆς. Δυνάμεθα δηλ. ἀπροσκόπτως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Πέτρου ῥηθέντα ἀπηγγέλησαν ὄχι ἑλληνιστὶ, ἀλλ' ἑβραϊστὶ, ἥτοι ἐν τῇ τότε ἐν χρῆσει Συροχαλδαϊκῇ γλώσσῃ. Ἄν ὅμως ἡ ἐκθεσις γίνεται ἑλληνιστὶ, τοῦτο προήλθεν ἕνεκα τοῦ συγγραφέως, ἐλλόγως τὴν ἑλληνικὴν προκρίναντος, ἀφ' οὗ ἡ γλῶσσα αὕτη ἦτο ἡ τότε ὅτε συνέταττε τὸ δεύτερον αὐτοῦ ἔργον τοῦτο ὁ Λουκᾶς ἀπασῶν τῶν ἄλλων ἐπικρατοῦσα, καὶ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ διότι καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ἀρχῆθεν ἄριστος ἑλληνιστὴς ἐγένετο. «Καὶ ἐν τούτοις, εἰπόν τινες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀποδείξεων (;) ὅτι ὁ πρὸ τῆς κατελεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λόγος τοῦ Πέτρου ἑγένετο ἑλληνιστὶ, εἶναι καὶ ἡ εἰς τὸ ἑλληνικὸν μετάφρασις τῆς Συροχαλδαϊκῆς λέξεως «Ἀκελδαμα» ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῆς λέξεως μετάφρασις οὐδὲν περὶ τῆς γλώσσης, ἐν ἣ ὁ Πέτρος ὠμίλητε μαρτυρεῖ. Ἐξηγουμαι ὁ κ. Α ἐν § 13 θαυμασιῶς ὡς ἐρωτᾷ ὡδε «διὰ τί πολλαχοῦ τοῦ Εὐαγγελίου ἀπαντᾷ (;) ἐν μέσῳ τοῦ ἑλλήνος λόγου παρενειρομέναις καὶ τινὰς λέξεις ἑβραϊζούσας ὧν τὸ πλῆθος μεθερμηνεύεται εἰς τὸ ἑλληνικόν, καὶ δὲν τίθεται ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε καὶ ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτό;» πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπαντᾷ ἔτι θαυμασιώτερον ὡς ἐξῆς «διότι λέγει, ὁ ἐξιστορῶν εὐαγγελιστὴς ἐφρῶνει ὅτι ἐλάλουν μὲν ἑλληνιστὶ αἱ ἐρωτῶντες ἢ πράττοντες καὶ λέγοντες (!) καὶ συναναστρεφόμενοι, καθ' ἃ πάντες ἑβραῖοι, οὐχὶ ὅμως καθαρῶς καὶ ἀμιγῶς, ἀλλ' ἀνεμίγνυον καὶ λέξεις καὶ φράσεις ἑβραϊζούσας, διὰ τοῦτο ἐξέθηκεν ἀπαραλλάκτως, ὅπως ἤκουσεν ἢ ἔμαθεν ὅτι ἐλέχθησαν ταῦτα». Ὅταν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον συλλογίζηται τις, τότε βεβαίως ὅλα κατὰ θεῖαν τινὰ μοῖραν θὰ φαίνωνται, ὅτι συντρέχουσιν εἰς τὸ ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι πάντα τότε ἐπὶ Χριστοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱε-

ρωτῶμεν τὸν κ. Λαμπρύλλον, «διὰ τί ἄρα γε ὁ μὲν Ἰωάννης παρίστησι τὸν Ἰησοῦν φωνοῦντα τῷ Λαζάρῳ Ἑλληνιστὶ, ἐνῶ ὁ Μάρκος τῇ θυγατρὶ τοῦ Ἰαίρου ἐν τῇ τότε ἐν χρῆσει Συροχαλδαϊκῇ γλώσσῃ «Ταλθα κοῦμι;» Καὶ διὰ τί ὁ μὲν Θεολόγος καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὁ Λουκᾶς (ιδίως ἐν ταῖς Πράξεσι) παραλείπουν τὰς ἑβραϊζούσας λέξεις, οἱ δὲ ἄλλοι εὐαγγελισταὶ ποιοῦνται αὐτῶν χρῆσιν συχνῶς; (Ἰδ. Ματθ. ΚΖ'. 46—47. Μάρκ. Ζ' 82—86 κτλ. δι' οὐδὲν ἄλλο βεβαίως ἢ ὅτι 1) οἱ μὲν πρῶτοι ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐγίνωσκον κάλλιον τῶν ἄλλων τὴν Ἑλληνικὴν καὶ 2) διότι ὅτε οὗτοι (ὁ Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης) συνέγραφον ἡ Ἑλληνικὴ εἶχεν ἐντελῶς τῶν ἄλλων γλωσσῶν ὑπερισχύσει (Λουκ. ΙΑ' 43 Πράξ. Θ' 36—40) Ἰδ. πλείονα ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Keim.

1 Διότι οὐδεμία τοιαύτη μαρτυρία εὑρίσκειται.

2 Πράξ. Α, 15—23.

ρουσαλήμ και πανταχοῦ τῆς Παλαιστίνης και τῆς Συρίας ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἑλληνικά, και ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἔτι, ὅτι γνήσιος τὰ φρονήματα και τὴν γλῶσσαν Ἑλλήν ἐγένετο, και ὅπως τῶν ἄλλων ἐθνικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν ξένος. Ἄλλ' ὁποία παράφθορος πλάνη! διότι τὰ πάντα ἐβραϊστί διεδραματίσθησαν, ἐξαιρουμένων τῶν σκηνῶν ἐκείνων, εἰς ἃς ἔλαβον μέρος ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι ἢ ἐν γένει ἄλλοθενεῖς (ὄχι δηλ. ἐβραῖοι). Ἄν δὲ παρατηροῦνται λέξεις τινὲς ἐβραϊκάι, εἰς τὸ ἑλληνικὸν μεταφραζόμεναι, δι' ἃς τοσοῦτον ἀπορεῖ ὁ κ. Α τοῦτο ἀκριβῶς προέρχεται ὅπως ἐκ τοῦναντίον ἢ ὡς ὑποθέτει αὐτὸς ὁ κ. Α. Ἐπειδὴ δηλ. τῶν Εὐαγγελίων οἱ συγγραφεῖς και ἐν γένει τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶχον εὐθὺς κατανοήσει, και καλῶς παρατηρήσει ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, καθ' ὃν χρόνον ἐπεχειρίζοντο τὰς συγγραφὰς αὐτῶν, δὲν ἔμελλε πλέον νὰ ὑπερισχύσῃ, ἀλλ' εἶχεν ἤδη κατισχύσει τῶν λοιπῶν,¹ και ἐπομένως ἐκτὸς τῶν ἄλλων τῆς γλώσσης ταύτης ἐμφύτων οὕτως εἰπεῖν ἰδιοτήτων και προτερημάτων, ὅτι ἦτο ἡ μόνη ἱκανὴ εἰς διάδοσιν τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν και τῆς θείας τοῦ Χριστιανισμοῦ φιλοσοφίας,² διὰ ταῦτα μετέδιδον ἑλληνιστί πᾶν ὅ,τι περὶ Χριστοῦ και τῶν κατ' αὐτὸν ἐγνώριζον, ἀλλ' ἀκριβῶς και πιστότατα· οὕτω δ' εἰς αὐστηροτέραν τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν τούτων τήρησιν, ἀνέφερον ἔστιν ὅπου και τινὰς λέξεις εἰς τὴν πρωτότυπον γλῶσσαν, ὑποδηλοῦντες οὕτω τὴν μεθ' ἧς ἔγραφον ἀκριβείαν. Δυστυχῶς αἱ λέξεις αὗται ἀκριβῶς τὴν ἐν ἧ διεδραματίσθησαν τὰ ἱστορούμενα γλῶσσαν ἡμῶν δεῖκνύσασαί εἰσιν ὀλίγισται.³ Ἐπειδὴ δ' αὗται ἦσαν πλέον, ὡς πρὸς τὴν ἤδη ἐπικρατήσασαν ἑλληνικὴν, ξενότροποι και οὕτω εἰπεῖν ἀπρηχαιωμένοι και διὰ τοὺς μέλλοντας ἑλληνιστί ν' ἀναγνώσῃ τὰ ἱστορούμενα ἴσως ἀκατανόητοι, διὰ τοῦτο και μετεφράζοντο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ἀκριβῶς ὡς και σήμερον πολλάκις ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι συμβαίνει π. χ. ἐν τῇ σχετικῶς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὀλιγότερον παρ' ἡμῶν διαδεδομένῃ Γαλλικῇ γλώσσῃ, οὕτω λέγομεν.

«Και πάλιν εἰς Ἀθήνας ἐπανέλαμψαν οἱ sans-culottes, τοῦτ' ἔστιν οἱ ἀβράκωτοι.»

Τοιαύτη εἰς τὸ ἑλληνικὸν μετάφρασις τοῦ γράφοντος ἢ λαλοῦντος ἑλληνιστί ἐπιτρέπεται· ἐν ᾧ τὸ ἐναντίον ὄχι βέβαια, ἐντὸς ἂν ἢ ἐναντία γλῶσσα ὑπάρχει ἐπικρατεστέρα. Τοσαῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν μετάφρασιν τῆς λέξεως «Ἀκελδαμά». — Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἐρμηνευτέα και τὰ ἐν ταῖς § § 14, 15, 16 ὑπὸ τοῦ κ. Α ἀναφερόμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρία.

γ') Ἄλλ' ἐπίσης οὐχὶ ὀρθὴ τοῦ κ. Α ἰδέα εἶναι και ἡ ἐν § 6. «ὅ,τι λέγω

1 Σημειοῦσθα ἐνταῦθα ὅτι διὰ τοσοῦτον τὸν λόγον και τὰ συγγραφέντα ἅπαντα συνετάθησαν ἑλληνιστί π. χ. τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου, αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, αἱ πλεῖσταί ἵνα μὴ εἴπω ἅπασαι αἱ ἐπιστολαὶ κτλ.

2 Ἰδ. Κ. Παπαρρηγ. Ἱστορ. Ἑλληνικοῦ ἔθνους τόμ. Β' σελ. 529—533.

3 Ἰδ. π. χ. Μαρκ. Ζ', 82. Ματθ. ΚΖ', 4. και ΚΖ', 6, και ἄλλ.

περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἄλλων μαθητῶν, τοῦτ' αὐτὸ ἀρμόζει (;) λεγόμενον καὶ περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐποικούντων Ἰουδαίων ὑποθέτω μάλιστα, ὅτι καὶ τινες τῶν περικούντων οὐδ' ἐγνώριζον ὅπως τὴν ἑβραϊκὴν. Ὁ κ. Α δὲ θλίβει νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπικρατεστέρᾳ γλῶσσα ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ, καὶ παρὰ πολλοῖς τῶν ἑβραίων τὴν μητρικὴν παραγκωνίσασα· οὕτω δὲ νὰ ἐξαγάγῃ, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐγνώριζεν ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν. Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα παραβλήθητω ἡ § γ' τοῦ Β' μέρους τῶν προεκτεθέντων, ἐξ ἧς ἀρκούντως καταφαίνεται· πῶς εἶχον οἱ ἐν Ἱερουσαλῆμ ἑβραῖοι πρὸς τὰ ἑλληνικά. Ἀλλ' ὁ κ. Α λέγει ὅτι ὑποθέτει τοῦτο ὅταν ὅμως τις ὑποθέτῃ, τότε ὀφείλει ν' ἀναφέρῃ καὶ τοὺς λόγους τοῦ ἐν ᾧ ὁ κ. Α οὐδένα τοιοῦτον ἀναφέρει. Ὅτι δ' ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ Χριστοῦ εἶχεν ἐν ἑαυτῇ πλείστους ἄλλοθνεῖς, τοῦτο ἐκτὸς τῶν ἄλλων πολλῶν μαρτυριῶν, ἀς καὶ ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων καὶ ἀλλαχόθεν νὰ συναθροίσωμεν δυνάμεθα, ἐπιμαρτυρεῖ καὶ τῶν τοσοῦτων ἐθνῶν ἡ παρουσία κατὰ τὸ θαῦμα τῆς Πεντηκοστῆς, ἀλλ' ὅμως ὅτι οἱ ἑβραῖοι ἦσαν οἱ πολυπληθέστατοι, ὅθεν καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἢ τότε ἐπὶ Χριστοῦ κοινοτέρα, τοῦτο καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων ἀποδείξεων ἐπικυροῦται, καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ Ἱερουσαλὴμ ἦτο ὁ τόπος ὁ ἱερός, ὅπου συνεκέντροντο, καὶ ὅπου ἠλπίζον νὰ παρουσιασθῇ ὁ κοσμικὸς αὐτῶν βασιλεὺς καὶ ν' ἀνεγείρῃ πάλιν τὸ βασιλεῖον τοῦ Ἰσραὴλ,¹ ὡς καὶ σήμερον ἐτι φαντάζονται τοῦτο διὸ καὶ προτιμῶσι τὴν ἐν Ἱερουσαλῆμ διαμονήν, αὐξήσαντες οὕτως ἐκεῖ ἀριθμητικῶς.

δ') Καθ' ὅμοιον τρόπον, τοῦτέστι σφικτερώς, ἐσκέφη ἐπὶ τοῦ χωρίου ΚΖ', 46—49. ὁ κ. Α § ἐν β' ὅπου ἐκτίθενται οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ Χριστοῦ, οὓς ἐν μεγάλῃ φωνῇ περὶ τὴν ἐνάτην ὥραν ἐδόθησεν, ὅτε αὐτὸς τῶν ἐκεῖ ἐστῶτων ἀκούσαντες ἔλεγον, ὅτι Ἥλιαν φωνεῖ αὐτός» κτλ. «Ἰδοὺ ἑβραῖοι, λέγει ὁ κ. Α, εὐρίσκόμενοι ἐν Ἱερουσαλῆμ, καὶ οὐδόπως ἐννοοῦντες τὰ ἑβραϊκά, καὶ δυνάμενοι πρὸς πάντας φθέγγεσθαι ἑλληνιστί. Ἀλλ' ὅμως 1) αἱ λέξεις αὗται, αἵτινες ἐξηνήθησαν ἐν τῇ μητρικῇ τοῦ Ἰησοῦ γλώσσῃ, καὶ ὡς πρωτότυποι μεγίστην ἀποπνεύουσι χάριν καὶ ζωηρότητα, εἰσὶν οὐχὶ ἑβραϊκαὶ ἀλλὰ Συροχαλδαϊκαὶ (Ἰδε μέρος Γ' τῶν προεκτεθέντων) καὶ 2) οἱ τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ παρανοήσαντες δὲν ἦσαν ἑβραῖοι ἀλλὰ βεβαιότατα ἄλλοθνεῖς, καὶ δὴ ἢ Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι οἵτινες ἐν ταῖς δημοσίαις θέσεσιν, ἀς κατελάμβανον δὲν εἶχον τόσην ἀνάγκην τῆς ἑβραϊκῆς, ὅσον τῆς ἑλληνικῆς (ἡς τὴν γνώσιν νόμος τοῖς δικασταῖς ἐπέβαλλε,) καὶ ἰδίως τῆς Ῥωμαϊκῆς. Ἀλλ' ὁ κ. Α διατεινόμενος, ὅτι ἦσαν οἱ παρανοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ ἑβραῖοι, φέρει ὡς λόγον ἀρκούντως ἰσχυρὸν τὸν δε' ὅτι δ' οἱ περισσῶτες (;) ἦσαν ὄχι ἄλλοθνεῖς, ἀλλ' Ἰουδαῖοι τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς ἱστοριογνωσίας τοῦ Ἥλιου ἀναρπασθέντος εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐν σώματι καὶ πάλιν κατελευσομένου (ὥραία μὲν τὴν ἀλήθειαν ἀπόδειξις), ἐκ παραδόσεως, λέγω,

¹ Ἰδ. ὁλόκληρον τὸ Β' κεφ. τοῦ Ματθαίου.

ἀγνώστου εἰς τοὺς παροικοῦντας ἐκεῖ ἄλλοθενεῖς». Παρατείνων δ' οὕτω τὰς δῆθεν ἀποδείξεις τοῦ λέγει «ἵνα δὲ μὴ μακρηγοῶ, παρενείρω τὰ τοῦ Εὐαγγελίου αὐτόθι ἐδάφ. 39—44 εἰρημένα, ὅθεν δείκνυται τραχῶς (ι), ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν παραπορευομένων ἢ καὶ παρισταμένων ἦσαν Ἰουδαῖοι». — Ἄλλ' ὅμως 1) ἄλλοι ἦσαν οἱ «παραπορευόμενοι,» καὶ ἄλλοι οἱ παρκαυνοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ τὸ «Ἥλι, Ἥλι, κτλ.» οἵτινες ἴσταντο ἐκεῖ που πλησίον. Ἐπειτα 2) ἐκ τοῦ μνημονευθέντος τούτου χωρίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου δείκνυται καθαρότατα ὅτι οἱ «ἐκεῖ ἐστώτες» ἦσαν ἢ στρατιῶται Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι, καὶ ἐν γένει ἄλλοθενεῖς. Ὡς τοιοῦτοι δὲ ἤκιστα εἶχον αὐτὴν τῆς ἑβραϊκῆς, διότι ἐν μὲν ἐδαφίῳ 27 τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ λέγεται «τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς πὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὄλην τὴν σπεῖραν», ἐν δὲ τῷ 31 αὐτοῦ ἀπήγαγον (δηλ. οἱ στρατιῶται) αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι». — ἐν δὲ τῷ 33. «καὶ ἐλθόντες (οἱ στρατιῶται ἢ καὶ ἄλλοι Ῥωμαῖοι ὑπάλληλοι) εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὃς ἐστὶ λεγόμενος κρανεῖου τόπος, ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον», ἐν δὲ τῷ 35 σταυρώσαντες δ' αὐτὸν (δηλ. οἱ ἄνθρωποι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας) διμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ», ἐν δὲ τῷ 36, «καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.» Μετὰ δὲ ταῦτα πάντα ἀντιθετικῶς τίθεται τὸ ἐν τῷ 39. «Οἱ δὲ παραπορευόμενοι», ἐν οἷς πάλιν ἐννοητέους καὶ ἄλλοθενεῖς, τῶν πάντων ὅμως Ἰουδαίους, διότι καὶ Ἰουδαῖος ἦτο ὁ σταυρούμενος, πρὸς δὲ καὶ διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν οἱ πολυπληθέστεροι ἐν Ἱερουσαλήμ, ὡς δύναται τις εὐκόλως νὰ συμπεράνη τοῦτο καὶ ἐκ τῶν λέξεων, ἃς μετὰ ψυχρότητος ἄμα καὶ σκώμματος κατὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλωθέντος ἐξετόξευον, ἀναφερρομένας εἰς τὸν ἐθνικὸν αὐτῶν ναὸν τοῦ Σολομῶντος, καὶ τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν παραδόσεις ¹. Ἐπειτα πάλιν πρὸς τοὺς «παραπορευομένους», ὅχι ἀντιθετικῶς, ἀλλ' ἐν χρήσει μεταβατικῆς τίθεται τὸ ἐν ἐδαφίῳ 47. «τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες, ἔλεγον ὅτι Ἥλιαν φωνεῖ οὗτος». Ὅτε δηλ. παρῆλθεν ἡ ὥρα τῆς σταυρώσεως, καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἱκανοποίησαν τὴν περιέργειάν των, καὶ οἱ ξένοι πάντες ὁμοίως τότε ἀπῆλθον, ἀφέντες ἐκεῖ μόνους τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐξουσίας, οἵτινες ὤφειλον νὰ φυλάττωσι τοὺς καταδίκους, μέχρις οὗ τελείως ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐκπνεύσωσιν ². Ἄλλ' οἱ τοιοῦτοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ Ῥωμαῖοι ἢ καὶ ἄλλου τινὸς ἔθνους π. χ. Ἕλληνας κτλ., πάντοτε ὅμως ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας (μά-

1 Ἰωάν. Β, 19. Ματθ. Κς. 61, ΚΖ', 39—43. «Ὁ καταλύων τὸν ναὸν καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σώσον σεαυτὸν» εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπιζόντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγον κτλ.

2 Ἰδ. Μάρκου τὰς λέξεις τοῦ ΙΕ, 44—45 «Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς τὸν Πιλάτον, καὶ ἤτησατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· ὁ δὲ Πιλάτος εἰθάρμασεν εἰ ἢ ὅτι τέθνηκε καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντηρίωνα, ἐπερώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντηρίωνος, εἰδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ κτλ.

νον ὄχι Ἑβραῖοι), οἵτινες τὴν τότε ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Συροαχλ-
δαϊκὴν οὐδόλωσ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐνοῶσι, διὸ καὶ ἐπόμενον ὅτι οἱ τοιοῦ-
τοι εὐκολώτατα νὰ πικρανοήσωσι τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ ἠδύναντο. Ἐκτὸς
δὲ τούτων ὅτι ἦσαν ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας γίνεται καταφανεστάτον καὶ ἐκ
τοῦ κεφ. ΚΖ, 48—49 τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ὁπόθεν διδασκόμεθα, ὅτι
εἰς αὐτῶν «λαβῶν σπόγγον, πλήσας τε ὄζους, καὶ περιθεὶς καλὰ μὴ ἐπότι-
ζεν αὐτὸν (τὸν Ἰησοῦν) οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον» ἄρες, ἴδωμεν, εἰ ἔρχεται Ἡλίας
σώσων αὐτόν.» τοιαῦτα ἔργα ἠδύναντο μόνον ἐκεῖνοι ν' ἀναλαμβάνωσιν, ὅ-
σοι ἐξεπροσώπων ἐκεῖ τὴν ἐξουσίαν, μόνον καθῆκον ἔχοντες ὡς φρουροὶ νὰ
γινώσκωσι τὰ διατρέχοντα ὅπως εὐρίσκωνται ἔπειτα εἰς θέσιν νὰ δίδωσι
περὶ πάντων λόγον τοῖς ἀνωτέροις αὐτῶν.— Οὕτω δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν,
ὅτι τὸ «ἐστῶτων» ἰσοδυναμεῖ τῷ «καθημένων καὶ τηρούντων τὸν Ἰησοῦν
ἐκεῖ», τουτέστι τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐξουσίας οἵτινες καὶ πικρανόουν τοῦ Ἰησοῦ
τὰς λέξεις.

ἐ) Ἄλλα πάλιν καὶ ἂν ἠθέλομεν πρὸς ὦραν ὑποθέσει τοὺς λόγους τοῦ κ.
Α ὡς ὀρθῶς ἔχοντες, μὴ ἄρα διὰ τούτων μαρτυρεῖται τι ἀμέσως περὶ τῆς γλώσ-
σης τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς γλωσσομαθείας αὐτοῦ; Ἡ μὴ τυχόν, ἂν τις ἀπο-
δείξη, ὅτι τῶν Ἀποστόλων τινὲς ἐγνώριζον τὴν Ἑλληνικὴν ἢ ἔστω καὶ ἄπαν-
τες, ἀποδεικνύει ταῦτο χρόνως, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐγνώριζε καὶ ἐλάλει αὐ-
τὴν ἐπίσης; Ὁχι βεβαίως.— Πάντες ὁμως οἱ λόγοι τοῦ κ. Α ἀποδεικνύου-
σιν ἐν καὶ μόνον ἀληθέστατον, ὅπερ καὶ ἐν τῷ Β' μέρει τῆς πραγματείας
ἡμῶν κατεδείχθη, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο καὶ ἐπὶ Χριστοῦ ἀρ-
κούτως διαδεδομένη ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, καὶ μάλιστα εὐθὺς μετὰ
τὸν θάνατον αὐτοῦ ὅτι εἶχεν ὑπερισχύει ἀπαστῶν τῶν λοιπῶν. Τοῦτο καὶ μόνον
ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνομεν, ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τῶν §§. 7, 8, 9, 10,
11 κτλ. τοῦ κυρίου Α, καθὼς καὶ ἐξ ὧν ἡμεῖς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅθεν καὶ
παραδεχόμεθα τοῦτο ἀπλῶς, χωρὶς ἐνταυτῷ νὰ διατεινόμεθα, ὡς ὁ κ.
Α ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζεν ἀπὸ παιδὸς ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν,
καθὼς καὶ πάντες τῆς Ἱερουσαλήμ οἱ Ἑβραῖοι, ὧν πολλοὶ οὐδὲ τὴν Ἑβραϊ-
κὴν ἐγνώριζον, τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν! » ἰδ. § 17 τοῦ κ. Α. Καὶ τέ-
λος πάντων τὰ μέγιστα θὰ ἤμεθα εὐγνώμονες τῷ κ. Α ἂν μετὰ τὰ ἐν
§ 12 ἀναφερόμενα λόγια ταῦτα «ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ δείγματα ἐξ αὐτῶν
τῶν Εὐαγγελίων, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἐν αὐτοῖς τῆς Ἱερο-
σολύμοις ἐλάλει τοῖς Ἰουδαίοις ἐλληνιστί», ὑπεδείκνυεν ἡμῖν τοιαῦτά τινα
δείγματα ὀλίγιστα, μόνον διότι, ἐκ τῶν Εὐαγγελίων πηγάζοντα μέγα θὰ
εἶχον τὸ κύρος ἐν ἑαυτοῖς, καὶ πᾶσαν ἄλλην μαρτυρίαν περιττὴν θ' ἀπεδεί-
κνυον. Ἐν τούτοις ὁ κ. Α οὐδὲν τοιοῦτο δεῖγμα ἀναφέρει· διὰ τί δέ; Ἄς
ἀπαντήσω ἐγὼ ἀντὶ τοῦ κ. Α. διότι τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀδύνατον, ἀφ' οὗ οὐ-
δόλωσ τοιαῦτα δείγματα ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὑπάρχουσι.— Πόθεν λοι-
πὸν πηρήχθη ὁ κ. Α. εἰς τὰς τοσοῦτον ὑπερβολικὰς αὐτοῦ σκέψεις; Βε-

θαίως ἐξ ὧν αἰτίων καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παρήχθησαν τοῦτ' ἔστιν ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ φιλοπατρίας, καὶ τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ ζήλου, πῶς νὰ παραστήσῃ τὸν Χριστὸν ἑλληνικώτερον. Τὸν ζήλον τοῦτον ἄλλως πάντοτε ἐσεβάσθημεν, διότι εἶναι τιμιώτατος μάλιστα ἐν Ἑλληνικῇ καρδίᾳ ἐμφωλεύων, οὐδεμίᾳ ὅμως ἀνάγκῃ, οὐδὲ πρέπει μέχρις, ἀνωφελοῦς ὑπερβολῆς νὰ καταντᾷ.

Μετὰ τὴν ἔκθεσιν καὶ τῶν ὀλίγων τούτων μένομεν πάλιν ἀκριβῶς πιστοὶ εἰς τὸ προηγούμενον ἡμῶν συμπέρασμα.

Κ. Α. Π.

ΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΝ

Τὸ Ἀρτεμίσιον κεῖται παρὰ τὸν λαιμὸν τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλπου, τὸν σχηματιζόμενον ἐκ τοῦ Τισαίου ὄρους καὶ τῆς ἀπέναντι παραλίας τῆς Εὐβοίας καὶ καλεῖται οὕτως ὁ ὑπὲρ τὸν Ἄρεδν μέχρι τοῦ χωρίου Ἑλληνικῶν αἰγιαλός, ὡς καὶ τὸ ἐκεῖ ἀκρωτήριον.¹

Πρὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου ὑφύεται ἀνωθεν τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ὡσπερ μῦς τις νησιδίον, Μυόνησος μὲν τὸ πάλαι² Ποντικόνησος δὲ τὴν σημερινὴν καλούμενον, ἔρημον καὶ ἀκατοίκητον.³

Τὸ στενὸν τοῦτο τῆς θαλάσσης μέρος ἐκρίθη κατάλληλον ὅπως ναυμαχίῃ τῷ 480 π. χ. ὁ ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην Ἑλληνικὸς στόλος, ἐκ 271 τριήρων καὶ ἐξήκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν συγκείμενος, μετὰ τοῦ τὸν Ξέρξην παρακολουθοῦντος Περσικοῦ στόλου.

Ὁ Πλούταρχος, βοηθούμενος ἐξ ὧν ὁ Ἡρόδοτος καὶ Φαντίας ὁ Λέσβιος ἔγραψαν, διηγεῖται εἰς τὸν βίον τοῦ Θεμιστοκλέους τὰ κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην, καταλήγων οὕτως.

«Αἱ δὲ γενόμεναι τότε πρὸς τὰς τῶν βαρβάρων ναῦς περὶ τὰ στενὰ μάχαι, κρίσιν μὲν εἰς τὰ ὅλα μεγάλην οὐκ ἐποίησαν, τῇ δὲ πείρᾳ μάλιστα πτοῦς Ἕλληνας ὤνησαν, ὑπὸ τῶν ἔργων παρὰ τοὺς κινδύνους διδαχθέντας, ὡς οὔτε πλήθη νεῶν, οὔτε κόσμοι καὶ λαμπρότητες ἐπισήμων, οὔτε κραυγαὶ κομπῶδεις, ἢ θάρσαροι παιᾶνες, ἔχουσί τι δεινὸν ἀνδράσιν ἐπισταμένους εἰς χεῖρας ἰέναι, καὶ μάχεσθαι τολμῶσιν· ἀλλὰ δεῖ τῶν τοιούτων καταφρονοῦντας, ἐπ' αὐτὰ τὰ σώματα φέρεσθαι καὶ πρὸς ἐκεῖνα διαγωνίζεσθαι συμ-

1 Ἑλλην. Ἱστορ. Παπαρ. Τομ. Α'. Σελ. 422.

2 «Εἶτα Μυόνησος νησιδίον». Στράβ. Βιβλ. Θ. § 14.

3 Ὁ Κος Λάνδερερ (Περιγ. Λουτ. Αἰδηψοῦ Σελ. 68) λέγει ὅτι τῷ 1758 δι' ἰσχυροτάτου σεισμοῦ μικρὰ τις νῆσος πρὸς ἄρκτον τῆς Εὐβοίας κειμένη καὶ Πόντικος ὀνομαζομένη κατέδυσεν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἰπῆρχεν ἀρὰ γέ καὶ ἄλλη τις νῆσος ἐκτὸς τῆς σωζομένης ταύτης;

»πλακέντας. Ὁ δὴ καὶ Πίνδαρος οὐ κακῶς ἔοικε συνιδῶν, ἐπὶ τῆς ἐπ' Ἄρ-
»τεμισίῳ μάχης εἰπεῖν.

. . . . Ὅθι παῖδες Ἀθηναίων
ἔβάλοντο φαεινὰν
κρηπίδ' ἔλευθερίας.

« Ἄρχῃ γὰρ ὄντως τοῦ νικᾶν τὸ θαρρεῖν. Ἔστι δὲ τῆς Εὐβοίας τὸ Ἄρτε-
μισίον ὑπὲρ τὴν Ἑστιάειν αἰγιαλὸς εἰς βορέαν ἀναπεπταμένος· ἀντιτείνει δὲ
αὐτῷ μάλιστα τῆς ὑπὸ Φιλοκτῆτη χώρας γενομένης Ὀλιζίων. Ἐχει δὲ ναὸν
οὐ μέγαν Ἀρτέμιδος ἐπίκλισιν Προσηφίας καὶ δένδρα περὶ αὐτὸν πέφυκε,
καὶ στήλαι κύκλω λίθου λευκοῦ πεπήγασιν· ὁ δὲ λίθον τῇ χειρὶ τριβόμενος,
καὶ χροῶν καὶ ὄσμην κροκίζουσαν ἀναδίδωσιν. Ἐν μιᾷ δὲ τῶν στηλῶν ἔλε-
γετον ἦν τόδε γεγραμμένον. »

Παντοδαπῶν ἀνδρῶν γενεὰς Ἀσίας ἀπὸ χώρας
παῖδες Ἀθηναίων τῷ δὲ ποτ' ἐν πελάγει
Ναυμαχίῃ δαμάσαντες, ἐπὶ στρατὸς ὤλετο Μήδων,
Σήματα ταῦτ' ἔθεσαν παρθένῳ Ἀρτέμιδι.

« Δείκνυται δὲ τῆς ἀκτῆς τόπος ἐν πολλῇ τῇ περίῃ θινὶ κόνιν τεφρώδη
καὶ μέλαινα ἐκ βάρους ἀναδιδούς, ὥστερ πυρίκαυτον, ἐν ᾧ τὰ ναυάγια καὶ
τοὺς νεκροὺς καῦσαι δοκοῦσιν. »

Ἐπισκεφθέντες ἐπ' ἐσχάτων τὴν βορειανατολικὴν παραλίαν τῆς ἐπαρχίας
Ἐπρωχωρίου, παρετηρήσαμεν ὅτι εἰς πᾶν ἰσχυρὸν μέρος εἶχε κτισθῆ φρού-
ριον ¹.

Εἰς ἀπόστασιν δὲ τεσσάρων ἀπὸ τῆς Ἰστιάεις ὠρῶν περίπου καὶ εἰς τὴν
θέσιν Παναγιᾶ ἢ Παλιῶ χωρίῳ τοῦ χωρίου Ἀγριοβοτάνου δείκνυται ἐπὶ ἐκ-
τάσεως μεγάλης ἐρείπια πόλεως ἀρχαίας· ἐκεῖ εὐρίσκουσιν οἱ χωρικοὶ νομίσ-
ματα Ῥωμαϊκὰ καὶ Ἑλληνικὰ, ὧν τινὰ εἶδομεν ἔχοντα τὴν Ἀρτέμιδα· σώ-
ζονται δὲ καὶ οὐκ ὀλίγα ἐρείπια ναοῦ τιμωμένου σήμερον ἐπ' ὀνόματι τῆς
Παναγίας.

Τὸ μέρος τοῦτο, ἔχον ἄποψιν μαγευτικὴν, ὡς ἀπὸ σκοπίας δὲ ὑψηλῆς κα-
τοπτεῦον, ἀφ' ἐνὸς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ἀφ' ἐτέρου τὸν Παγασαῖον καὶ πέ-
ραν τῆς Ὀρθρουοῦ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, ἔχει πρὸς ἀριστερὰ εἰς θέσιν, Πλα-
τανιὰ λιμενίσκον ² καὶ εὐρίσκεται κατέναντι τῆς ἐπὶ τοῦ Τ. σαίου ὄρους
Ὀλιζίωνος.

Μίαν ὄραν μακρὰν τοῦ Ἀγριοβοτάνου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ἀπὸ τῆς
θαλάσσης ὄρας κεῖται τὸ χωρίον Ἑλληνικὰ, ἔνθα φρανοῦσιν ὅτι ὑπῆρχεν ἡ
πόλις τοῦ Ἀρτεμισίου. Τῷ ὄντι εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου τούτου, ἐν

1 Ὅτω καὶ πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ σημερινοῦ χωρίου Καστρὶ ὑπάρχουσιν ἐρείπια φρου-
ρίου (Κάστρου) ἐπὶ ὕψωματος. (5') Ἐκεῖ ἔδειξαν ἡμῖν δύο παμμεγέθεις καὶ χονδροὺς πύλους
κεχρωμένους εἰς τὴν ρίζαν τῆς εὐκῆς ἀνευρεθέντας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκείθεν διαβάσεώς μας.

2 Ἐκεῖ πλησίον εἶπα ἡμῖν ὅτι εὐρέθη καὶ κεραμοποιετὸν ἀρχαῖον.

νοῦντάς με συμβόλαιον, δι' οὗ ὑπεχρεώθην νὰ μείνω ἐνταῦθα ἐπὶ δέκα ἀκόμη ἡμέρας.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἀγαπῶ τὴν κυρίαν Πάλλην καὶ οὔτε δύναμαι οὔτε θέλω νὰ τὴν ἀγαπήσω. Ἡ περὶ αὐτῆς γνώμη μου μετεβλήθη ἐξ ὀλοκλήρου καὶ τὴν θεωρῶ ἤδη ὡς καλὴν γυναῖκα, κάπως ἐλαφροκέφαλον, διαγωγῆς δὲ, ἂν οὐχὶ ἀμέεπτου, πολὺ τοῦλάχιστον τῆς ὑπολήψεως αὐτῆς καλλιτέρας καὶ πρὸ πάντων ἀγαθωτάτης καρδίας. Πρὸς τὴν κυρίαν ταύτην τρέφω ἤδη ἱκανὴν φιλίαν καὶ πατρικὸν οὕτως εἶπεῖν αἰσθημα, οὐδὲν ὅμως περισσώτερον ἢ δυνάμενον νὰ ἐλαττώσῃ τὴν μεταξὺ ἡμῶν ἀπόστασιν. Ἡ ἰδέα νὰ γείνω σύζυγός της μοι φαίνεται γελοία, ἤθελον δὲ θεωρήσει ὡς ἀσυνείδητον ἔργον νὰ λάβω αὐτὴν ὡς ἐρωμένην, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον τὴν πιστεύω ὑπὸ τὸ κράτος φαντασιοπληξίας μᾶλλον ἢ αἰσθήματος σοβαρωτέρου, κλίνω δὲ καὶ νὰ συμμερισθῶ τὴν ἰδέαν τῆς κυρίας Μαλουέ, καθ' ἣν ἡ μικρὰ κόμησσα οὐδὲν ἄλλο ἐπεθύμει καταδιώκουσά με μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς εἰμὴ μόνον νὰ συμπεριλάβῃ καὶ ἐμὲ ἐν τῷ κομβιολογίῳ της. Περαιῶν τὴν μακρὰν ταύτην ἐπιστολὴν δὲν εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ σ' ἐνθυμίσω ὅτι δὲν εἶμαι αὐτάρεσκος. Ἡ αὐταρέσκεια δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐννοῆταις ὅτι ἔτυχε ν' ἀρέσῃ εἰς γυναῖκα, ἀλλ' εἰς τὸ νὰ ἐπαίρεται διὰ τοιοῦτο εὐτύχημα, λησμονῶν πόσον σπανίως συμβαίνει τοῦτο εἰς τοὺς ἔχοντας ἀληθῆ ἀξίαν. Καλὴν νύκτα. (ἀκολουθεῖ)

ΕΠΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Ἐν τῷ τελευταίῳ φυλλαδίῳ τοῦ *Παρασσοῦ* τῆς 31 Μαΐου ὁ κ. Κ. Α. Παπαζῆς ἐπὶ τέλος τῆς πραγματείας αὐτοῦ ἐπιγραφομένης «Ἡ Γλωσσομάθεια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», προσθέτει ὡς παράρτημα ἐπίκρισιν τοῦ ἐν τῷ Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ 1874 ἀρθριδίου μου περὶ τοῦ "Ἄν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλληνιστί. Διὸ παρακαλῶ τοὺς κ. ἐκδότας τοῦ *Παρασσοῦ* ἵνα καταχωρήσωσι τὴν ἐμὴν ἀπάντησιν σύντομον οὖσαν ὅσον τὸ δυνατὸν.

Ὁ κ. Παπαζῆς ἀρχόμενος λέγει «Μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως, συνέβη νὰ ἴδω τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δημοσιευθεῖσαν βραχεῖαν πραγματείαν ὑπὸ τοῦ κ. Λαμπρόλλου *Ἄν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλληνιστί*, ἣν μετὰ προσοχῆς διεξεληθὼν, παρετήρησα ὅτι πᾶσι μὲν συμφωνοῦμεν, ἀλλ' ὅμως αἱ σκέψεις τοῦ κ. Α. καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἐρμηνείαις τινῶν τῆς Καινῆς Δικθῆκης χωρίων, πρὸς τὸ περὶ τῆς υἰγλώσσης τοῦ Ἰησοῦ σχετιζομένων ἦσαν πάντῃ σφαλεραί». Ἀδιάφορον ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος, ἐὰν τοῦτο συνέβη πρὶν ἢ μετὰ. Ὡς πρὸς αὐ-

τὴν ἀπαντῶ, ὅτι ἐν γένει μὲν συμφωνοῦμεν, ἡ δὲ διαφωνία συνίσταται ἐν τῇ ἐντάσει τῆς σημασίας ἣν δίδει ἐπὶ τῶν ἐκφράσεών μου καὶ οὕτως εὐρίσκει σφαιροῦν τὸ νόημα αὐτῶν. Οὐδχαμὸς ἐγὼ ὑπεστήριξα ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζεν ἀπὸ παιδὸς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, μὴδ' ὅτι ἀρίστα, ὡς λέγει ἐν τῇ ε' παραγράφῳ, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι ἐγνώριζε καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἡσυχολούμην δὲ μόνον διὰ διαφορῶν ὧν ἀνέφερον περιστατικῶν πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ τοῦ ΚΑΙ.

Ἐν τῇ αὐτοῦ παραγράφῳ α' ὁ κ. Π. παραδέχεται τὰ τοῖς πᾶσι γνωστὰ περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης παρὰ τοῖς ἀσιατικοῖς ἔθνεσι θέλει ὅμως αὐτὴν οὐχὶ τοσοῦτον ἀπόλυτον ὅσον ἐγώ. Δὲν εἶπον ἐγὼ ἐκεῖ τὸ ἀπόλυτον ἀλλὰ τὸ λέγω τώρα, οὐχὶ καθὸ καταπινίσκατον καὶ κατασθέσασαν τὰς ἐπιτοπίους γλώσσας, ἀλλὰ καθὸ μέσου καὶ ὀργάνου ἀνεπίκτου συνεννοήσεως, μεταξὺ τῶν παντοίων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἐθνοτήτων καὶ φυλῶν· ἐνισχύομαι δ' εἰς τοῦτο ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων ἃ θέλω ἀναφέρει ἐν τῷ τέλει τῆς παρούσης διασαφήσεως.

Παρκικλῶ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τῶν παραγράφων 3 καὶ 4 τοῦ πονημακτίου μου. Διὰ τὴν ὁ συγκαταλέγει τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, ἀναφέρων τὰς γλώσσας, ἃς ἐλάλησαν οἱ Ἀπόστολοι συνεπιείχ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δὲν συγκαταλέγει ὡς ἐγὼ παρατηρῶ ἐκεῖ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν. Διὰ τὴν ἄλλο εἰρή ἐκ τοῦ ὅτι ἦτο πεπεισμένος ὅτι προηγουμένως ἐπαρκῶς ἐγνώριζον αὐτὴν. Τὸ θαυματουργόν τοῦτο ἐπεισόδιον ἃς ἑρμηνεύσωσιν ἄλλοι ὅπως θέλωσιν, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι πανταχοῦ οἱ Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν ἐλληνιστί. Ὁ κ. Π. λέγει ὅτι βραδύτερον ἐγνώρισαν ἀρκούντως τὴν Ἑλληνικὴν, αἱ πράξεις ὅμως δὲν δεικνύουσι βραδύτερον τι ἀλλὰ τὸ ἄμεσον. Οὗτοι μόνις πρὸς τὸν τινῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς σταυρώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἤρχισαν διασπειρόμενοι ἐπὶ τῆς γῆς· πῶς εἶναι δυνατόν νὰ προέβησαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ἐν τῷ βραχυτάτῳ διαστήματι ἔστω καὶ ἐνὸς ἔτους οὐχὶ μόνον πρὸς τὸ συναναστρέφεσθαι ἀπλῶς ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ κηρύττειν, συζητεῖν καὶ πείθειν; Τὸ περὶ μεταγενεστέρως κατασχύσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης δὲν εἶναι ἰσχυρὸν καθότι ἐν τοσοῦτῳ μικρῷ χρόνῳ διαστήματι δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ τοσοῦτο σημαντικὸν ἀποτέλεσμα. Ὅστις μετὰ προσοχῆς παρατηρήσει διαφόρους περιπετείας τῆς ἱστορίας τῶν Μακκαβαίων θέλει εὖρει ὅτι καὶ 130 ἔτη πρὸ Χριστοῦ ἡ τοιαύτη ὑπερίσχυσις προώδευε γιγαντιαίως βήμασι.¹

Τὸ περὶ τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Πέτρου, ὡς γενομένης ἐλληνιστί τὸ κείμενον τῶν Πράξεων δὲν λέγει τοῦτο ῥητῶς, ἀλλ' ἐξάγεται ἐκ λογικοῦ συμπεράσματος. Ἐὰν ὁ Πέτρος ἠγόρευεν ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει ἐβραϊστὶ τίς ἢ ἀνάγκη νὰ λέγῃ τοῖς ἀκροαταῖς αὖστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ

¹ Ὅρα τὰ περὶ τῶν Ὁ' Ἑρμηνευτῶν τῆς παλαιᾶς Γραφῆς ὑπὸ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων 1845 ἐν τ. Β σελ. 576—578, ἐκτάδην προσαγόμενα.

αὐτῶν (τῶν Ἑβραίων) διαλέκτῳ Ἀκελδαμᾷ, τουτέστι χωρίον αἵματος ; Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων ἐννόει ὅτι μεταφράζει ἑλληνιστὶ τοὺς λόγους τοῦ Πέτρου δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη νὰ παρενεῖρη τὴν ἑβραϊκὴν λέξιν ἀλλ' ἀπλῶς τὸ σημαϊνόμενον ὑπ' αὐτῆς.

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι λέγω περὶ τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Πύλου καὶ τῆς ἄλλης πορείας αὐτοῦ ἐν ταῖς παραγράφοις 7-11, πρὸς οὓς ἀναπέμπω τὸν ἀναγκνῶτην ἵνα μὴ τὰς σελίδας τοῦ Παρνασσοῦ παρὰ πληρῶ. Συμπέρασμα γενικὸν τοῦ λόγου μου ἦτο: ἀφοῦ συνέβαινε ἐνίοτε οἱ Ἀπόστολοι νὰ ἀποτείνωνται πρὸς τοὺς Ἑβραίους καὶ ἑλληνιστὶ τί τὸ παράδοξον ἂν καὶ ὁ Ι. Χριστὸς ἐποίει τὸ αὐτό ; Καὶ ἀφ' οὗ ἀναντιρρήτως πρὸς τοὺς Ἑλληνας διαφόρων πόλεων πρέπει νὰ ἐλάλει ἑλληνιστὶ, ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. Hug (ὃν ἀνέφερον ἐν τῇ παραγράφῳ 12) τί τὸ παράλογον ἂν τὸ αὐτὸ ἐποίει καὶ πρὸς τοὺς παρὰ πληθεῖς Ἑβραίους Ἑλληνιστάς ; Εἶπον ὅτι ὑπάρχουσι δεῖγματα ἐξ αὐτῶν τῶν Εὐαγγελίων ὅτι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Ἱεροσολύμοις ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει τοῖς Ἰουδαίοις ἑλληνιστὶ, ὁ δὲ κ. Π. μὲ ζῆτεῖ νὰ ὑποδείξω αὐτά. Δὲν πρόκειται περὶ ἀποδείξεων ἀλλὰ περὶ δειγμάτων. Ταῦτα εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν παραγράφων 15 καὶ 16. Εἰς ταῦτα προσθέτω ὅτι ἐκτὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἐκ τῶν ἐβραϊκῶν ἀποστόλων οὓς ἀπέστειλεν ὁ Κύριος ἵνα προαγγείλωσιν τὴν διδόνασιν αὐτοῦ (Λουκᾶ κεφ. I) πάντες, ὡς μαρτυροῦμεν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἔφερον ὀνόματα ἑλληνικὰ, (περιττὸν δὲ νὰ ἀντιγράψω ταῦτα ἐνθάδε) ὅ ἐστι ἀνήκον εἰς γονεῖς πενηχούς μὲν ἀλλὰ συναλιζομένους μετὰ τῶν ἑλληνιστῶν καὶ γινώσκοντας μετὰ τῆς ἑβραϊοκραμαϊκῆς τὴν διάλεκτον αὐτῶν. Τὸ παράδοξον ἂν πρὸς διαφόρους ἐξ αὐτῶν καὶ ἐν διαφόροις περιστάσεσιν ὁ Ἰησοῦς ἀπετείνετο πρὸς αὐτούς καὶ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ;

Ἐν τῇ παραγράφῳ 6 ἔλεγον, ὑποθέτω μάλιστα ὅτι καὶ τινες τῶν παροικούντων Ἰουδαίων οὐδ' ἐγνώριζον ὅπως τὴν ἑβραϊκὴν, καὶ σημειωτέον ὅτι οὐχὶ περὶ τῶν οἰκούντων ἀλλὰ τῶν παροικούντων δηλαδὴ τῶν νεωστὶ ἐρχομένων ἵνα ἐγκατασταθῶσιν ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἄλλ' ὅταν τις ὑποθέτη λέγει ὁ κ. Π. τότε ὀφείλει νὰ ἀναφέρῃ καὶ τοὺς λόγους του, ἐν ᾧ ὁ κ. Α. οὐδένα ἀναφέρει. Ἀνέφερον ἤδη τὸ παράδειγμα τινῶν τῶν ἐν τῇ σταυρώσει παρευρεθέντων ὅπερ ὁ κ. Π. μὲ ἀμφισβῆτεῖ. Ἄς ἐξετάσωμεν ἐκ νέου αὐτό. Πάντες οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑβραϊκοῦ ἔθνους ἀσχολούμενοι γνωρίζουσιν ὅτι πάμπολλοι τῶν Ἑβραίων τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ ἀπόλεσαν τὴν γνῶσιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν διαλέκτου τῆς ἑβραϊοκραμαϊκῆς, λαλοῦντες πλέον διὰ τῆς γλώσσης τοῦ τόπου, ἐν ᾧ κατεστάθησαν, διαφερόντως δὲ τῆς διεθνούς ἑλληνικῆς ἐπόμενον εἶναι ὅτι ἐκ τῶν ὅσων ἐπανήρχοντο ἵνα κατοικήσωσιν ἐν Ἰουδαίᾳ καὶ Ἱερουσαλήμ, ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ προσκυνήσωσιν οἱ πλεῖστοι δὲν ἐγνώριζον αὐτήν. Μάλιστα δ' ἐγὼ ἐκεῖ δὲν ἔλεγον ὅτι οἱ πλεῖστοι ἀλλὰ τινές. Ἐκ τούτων ὑπέθετον ὅτι ἦσαν οἱ παρευρεθέντες ἐν τῇ σταυρώσει οἵτινες δὲν ἐνόησαν τὰς

ἑβραϊοκραμαϊκὰς λέξεις (ὡς ἐξεφώνησεν ὁ Ι. Χριστὸς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ) Ἠλλ' Ἠλλὶ λαμὰ σαβαχθανί. Πρὸς τοῦτο ἀντιτείνων ὁ κ. Π. λέγει ὅτι οἱ ἐκεῖ παριστάμενοι δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἄλλοι εἰμὴ στρατιῶται Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι καὶ ἐν γένει ἄλλοθνεῖς ὡς ἀναφέρονται ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ. Περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία καθὼ ἐκτελεστῶν τῆς καταδίκης. Εἰς τοιαύτας σκηναὶς ὅμως δὲν παρευρίσκαντο μόνον τὰ πρόσωπα τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ ἕτερα οἷον οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Εὐαγγελιστῆς, καὶ ἕτεροι παραπορευόμενοι καὶ ἕτεροι ἐστῶτες, ἵνα ἴδωσι τὸ θέαμα τῆς ποινικῆς ἐκτελέσεως ὡς συμβαίνει πάντοτε καὶ πνυταχοῦ. Ἐκ τούτων ἦσαν οἱ μὴ ἐνοήσαντες τὴν ἐπιφώνησιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ νομίσαντες ὅτι «Ἠλίαν καλεῖ». Ἐκ τούτων καὶ οἱ λοιποὶ οἵτινες εἶπον «Ἄρες ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν». Τώρα ἐρωτῶ ἐάν οὔτοι ἦσαν Ῥωμαῖοι ἢ ἄλλοι ἄλλοθνεῖς, ποῦ εἴξευρον τὸν Ἠλίαν καὶ τὰ περὶ Ἠλιοῦ, ὡς ἤθελεν ἡ ἑβραϊκὴ παράδοσις ὅτι ἀνάρπαστος ἐγένετο ἐν οὐρανοῖς καὶ ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ κατέλευσις αὐτοῦ; Ἄρα ἦσαν Ἑβραῖοι, ἀλλὰ Ἑβραῖοι μὴ γινώσκοντες τὰ ἑβραϊοκραμαϊκὰ. Ἴδου ἡ ἀπόδειξις, οὐχὶ μόνον ὠραία ὡς ἀστειεύεται ὁ κ. Π. ἀλλὰ καὶ ὠραιότατη.

Καλλίτερον νομίζω ἤθελεν εἶσθαι ἐάν ἐν τῷ τέλει τῆς σπουδαίας πραγματείας αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν προσέθετεν ἐν σημειώσει. «Ἐπιθὶ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Δεῖνα ἐκτεθέντα ἐν τῷ Ἀπριλίῳ Ἡμερολόγιῳ τοῦ ἔτους 1874, καὶ τὰ ἐν τῷ Ἐπταλόφῳ μετενεχθέντα τοῦ κ. Hug μετὰ σημειώσεως τοῦ κ. Βρυενίου», πρὸς ὃν οὗτος παραπέμπει συνεχῶς.

«Δυστυχῶς, λέγει ὁ κ. Π. ἐν σημειώσει τῆς σελίδος 375, δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρω τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκτενέστερον ἐκτεθέντα. Ὁ κ. Α. παραπέμπει εἰς τὸν α' καὶ β' τόμον τοῦ Β' ἔτους τῆς Ἐπταλόφου. Ἀλλ' ἀναφυλλομετρήσας τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἄπαν οὐδὲν ἀνεῦρον». Δὲν καταλαμβάνω εἰς ποῖον λάθος περιπίπτει ὁ κ. Π. λέγων ταῦτα, ἐπειδὴ ἡ μετάφρασις αὐτῆ τῶν τοῦ Hug ὑπὸ τοῦ Βρυενίου εὐρίσκειται πραγματικῶς ἐν τῷ α' τόμῳ τοῦ Β' ἔτους ἐν ταῖς σελίσιν 161-204, καὶ ἐν τῷ β' ἐν σελίσιν 45-81. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο εὐρίσκειται ἐν τῷ προδόμῳ τοῦ ἀναγνωστηρίου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐνδιαφερόμενος δύναται τάχιστα νὰ πληροφορηθῇ.¹

Κ. ΛΑΜΠΡΥΛΛΟΣ.

¹ Ἐν τούτοις χρήσιμα εἶναι καὶ τὰ ἀκόλουθα συγγράμματα.

Diodalus, De Cristo graece loquenti. Neapolis 1767.

Binterim, Epistola catholica interlinealis de lingua originali N. T.

Wiseman Horae Syriacae. Romae vol. 1 p. 109 et seq.

Retisch, ἐν τῷ Ephemerides exegetico-theolog in fasc. 3. (Gisae 1824).

Paulus, Verosimilia de Judaicis Palestinis, Iesu etiam et Apostolis non Aramaica dialecto. . . sola, sed graeca quoque aramaizante locutis. 1803.

Discussion on the Gospel by Alexander Roberts, edit. 2 Cambridge and London 1864.

καθήκοντα αὐτῆς ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀνακέρυξιν τοῦ συζύγου αὐτῆς ὡς Ἄρχοντας Βασιλέως. Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἀνθεστηρίων ἐτελεῖτο ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρας, 11—12—13 Ἀνθεστηριῶνος, αἵτινες συμπίπτουσι πρὸς τὰς πρῶτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου μηνὸς τῆς καθ' ἡμᾶς χρονολογίας. Κατὰ Μάρτιον λοιπὸν μῆνα ἀνέβαινον οἱ νέοι Ἀρεοπαγῆται εἰς τὰς ἑδρας αὐτῶν. Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τοῦ Δημοσθένους.¹

Τοιοῦτο λοιπὸν κατεστάθη τὸ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ συνέδριον ὑπὸ τοῦ σοφοῦ νομοθέτου Σόλωνος ἐξωτερικῶς, ἢ κατὰ τὴν συγκρότησιν. Μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ τίνα καὶ ὁποῖα ἦσαν τὰ ἔργα τὰ ἀνατεθειμένα αὐτῷ καὶ ὁποῖαν θέσιν κατεῖχεν ἐν τῷ λαμπρῷ πολιτεύματι τῶν ἀρχαίων Ἀθηῶν.

ΚΩΝΣΤ. Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ

Ἐν τῷ 5' τεύχει τοῦ Παρνασσοῦ ἀνεγνωμένον πραγματεῖαν τοῦ κ. Παπᾶζης περὶ τῆς τοῦ Ι. Χ. Γλωσσομαθείας, ἐν ἣ ὁ συγγραφεὺς κατέληγεν εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα, ὅτι δηλ.: «Ἐπειδὴ ὑπερίσχυε μὲν κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐν γένει ἡ Ἑβραϊκὴ, ἢ νέα δηλαδὴ ἀραμαϊκὴ, ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει καὶ ἔγραψεν ἀρίστα τὴν ἀραμαϊκὴν, ὡς τὴν μόνην μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, καὶ ἐν αὐτῇ δημοσίᾳ ἐδίδασκε», καὶ ὅτι «ὠαίλει καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπίσης». Ἐν παραρτήματι ὁ αὐτὸς κ. Παπᾶζης ἀνασκευάζει -ὸν κ. Λαμπρῦλλον φρονούντα ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει ἑλληνιστί, γνῶμην, ἣν ἄλλοτε ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ προσεπάθησε νὰ ὑποστηρίξη. Ἐν τῷ ἐπομένῳ Ζ' φυλλαδίῳ τοῦ Παρνασσοῦ ἀπαντᾷ ὁ κ. Λαμπρῦλλος τῷ κ. Παπᾶζῃ, καὶ μετριάζει μὲν πως, φαίνεται, τὸν ἰσχυρισμὸν του, ἐπιμένει ὅμως κατ' οὐσίαν τὰ αὐτὰ φρονῶν.

Ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦ κ. Παπᾶζης εἶναι ὀρθόν, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν. Πλὴν ἀνεξαρτήτως τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος, πολλὰ ἔχει τὰ ἡμαρτημένα ἢ πραγματεία. Εἰς ἔτι δὲ πλείονα σφάλματα ὑποπίπτει ὁ κ. Λαμπρῦλλος. Περὶ τούτων ἐπιτραπήτωσαν ἡμῖν, φίλοις τῆς ἀκριβείας, αἱ δε αἱ παρατηρήσεις.

Καὶ εὐθὺς μὲν ἐν ἀρχῇ παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ πειρώμενος νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα διὰ μόνης τῆς Γραφῆς, ἢ μᾶλλον τῆς Κ. Δ. ἀποτυγχάνει· ἡ Κ. Δ. οὐδὲν λέγει περὶ τούτου· αἱ δὲ παρ' ἀμφοτέρων τῶν κυρίων Π. καὶ Λ. ἀναφερόμεναι ῥήσεις τῆς Κ. Δ, δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀποδείξεις, εἰμὴ θελήσῃ τις νὰ βιάσῃ τὸν νοῦν αὐτῶν τὸν ἀπλοῦν. Ὡς πρὸς τὰς παραπομπὰς δὲ καὶ σημειώσεις ἰδίᾳ τοῦ κ. Παπᾶζης παρατηροῦμεν ὅτι, ἐκτὸς ὀλίγων, αἱ

¹ Δημοσθ. κ. Νεαίρας 1370. 74 κ.ε).

λοιπὰ ἐδημοσιεύθησαν τότε κακῶς καὶ λελανθοσμένως, ὥστε εἰς οὐδὲν χρησιμεύουσι.

Ὡς πρὸς τὴν οὐτίαν αὐτὴν τοῦ ζητήματος ὀρθῶς ἀποφίνεται ὁμολογούμενως ὁ κ. Παπάζης ὅτι ὁ Ι. Χ. ἐλάλει τὴν γλῶσσαν δι' ἧς ἔπρεπε νὰ γίνῃ καταληπτὰς ταῖς ὄχλοις, οὐς ἐδίδαττε. Ὅταν ὅμως ὁ κ. Π. ἔρχεται εἰς τὸν ὄρισμὸν τῆς γλώττης ταύτης ποιεῖται φοβερὰν σύγχυσιν, ὡς καὶ ὁ κ. Λαμπρύλλος, ὡς ὀφάμεθα. Ἐὰν ὁ Ι. Χ. εἶχεν ἢ μὴ γνώσει τῆς ἐλληνικῆς γλώττης, ἐὰν αἱ γνώσεις αὗται ἦσαν περισσότεραι ἢ ὀλιγώτεραι, ἐὰν τινες τῶν ἀποστόλων ἐγνώριζον ἢ μὴ τὴν ἐλληνικὴν, ἐὰν μέχρι τούτου τοῦ βαθμοῦ ἢ ἐκείνου ὁ ἐλληνισμὸς ἦτο διδεδωμένος ἐν Παλαιστίνῃ, ταῦτα εἶναι ζητήματα, ἅτινα αἱ ὀλίγα καὶ τῆδε κακῶς ἀπαντῶσαι ἐκφράσεις τῆς Γραφῆς δὲν ἐρχοῦσι μόναι νὰ λύσωσιν, οὔτε συντελοῦσι πολὺ εἰς τὴν λύσιν τοῦ κυρίου θέματος. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ι. Χ. δὲν ἀπετείνεται μόνον πρὸς τὸν Πέτρον ἢ τὸν Ἰωάννην ἢ τοὺς ὀλίγους τοὺς τυχόν γινώσκοντας τὴν ἐλληνικὴν, ἀπετείνεται πρὸς τὰ πλήθη, πρὸς τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα πλήθη τῆς Παλαιστίνης, τὰ ὑπὸ τσοῦτων καιρικῶν περιστάσεων καταβεβλημένα, πρὸς τοὺς ὄχλους, πρὸς τὰ παιδία, πρὸς τὰς γυναῖκας ἐλάλει πρὸς τοιοῦτους λοιπὸν ἀποτείνόμενος, ἐλάλει φυσικῶς τὴν γλῶσσαν τὴν καταληπτὴν τῷ λαῷ, τὴν κοινῶς ἐν χρήσει. Συνεζήτει τοῖς διδασκάλοις ἐν τῷ ἱερῷ; μετεχειρίζετο φυσικῶς τὴν τῷ ἱερῷ καὶ τοῖς διδασκάλοις ἀμύζουσαν ἱερὰν λεγομένην γλῶσσαν (διὸ ἐκίνει καὶ τὸν θυμιασμὸν αὐτῶν) διότι, ὡς θέλομεν, ἰδὴ κατωτέρω συνέβαινον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ι. Χ. ἐν Παλαιστίνῃ, περίπου ὅ,τι καὶ ἐν Ἑλλάδι σήμερον ἄλλη γλῶσση ἐχρητο ὁ λαὸς καὶ ἄλλη ἐχρῶντο οἱ λόγοι; ἦσαν καὶ παρ' αὐτοῖς, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον, δύο γλῶτται, ἢ μάλλον πλειότεραι. Ἐδικάζετο ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου ὁ Ἰησοῦς; ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀπαντᾷ (εἰμὴ διὰ διερμηνέως) εἰς τὴν ἐπιδικαστηρίου ἐν χρήσει διάλεκτον. Ὡστε τὸ ζήτημα αὐτὸ περὶ τῆς γλώττης, ἣν ἐλάλει ὁ Ι. Χ. κακῶς τίθεται.

Ἀπορεῖ ὁ κ. Α. διατὶ ὁ Λουκᾶς, ἀναφέρων τὰς γλώσσας, ἄς ἐλάλουν οἱ ἀπόστολοι συνεπέειχ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἀγίου Πνεύματος, δὲν συγκαταλέγει καὶ τὴν ἐλληνικὴν. Ἐν πρώτοις σημειοῦμεν ὅτι αἱ γλῶτται, ἄς ἀναφέρει ὁ Λουκᾶς, ἐπισταμένως ἐξεταζόμεναι, περιορίζονται εἰς ἀριθμὸν πολὺ μικρὸν, διότι αἱ πλείους εἶναι μόνον διάλεκτοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώττης. Ἐπειτα, τίς ἄλλη ἦν ἢ τῶν Κρητῶν γλῶττα, ἢ ἡ ἐλληνική; Οἱ κοινοῦντες δὲ κατὰ τὴν Αἴγυπτον δὲν εἶχον ἐπίσης ἐξελληνισθῆ; Περιέργος δὲ εἶναι ὁ λόγος ὃν φέρει ὁ κ. Α. περὶ τῆς ἀποσιωπήσεως τῆς ἐλληνικῆς παρὰ τοῦ Λουκᾶ «διότι, λέγει, ὁ Λουκᾶς ἦτο πεπεισμένος ὅτι ἐγνώριζον οἱ ἀπόστολοι αὐτὴν ἐπαρκῶς». Ἀλλὰ περὶ τῆς διαλέκτου τῶν τότε Ἰουδαίων, ἣν ἀναφέρει ὁ Λουκᾶς, μὴ δὲν ἦτο πεπεισμένος ὅτι οἱ 12 ἐπαρκῶς ἐγνώριζον αὐτὴν; Καὶ ὅμως τὴν ἀναφέρει.

Ἐκ τῆς λέξεως παρὰ ταῖς Πρόξειςιν Ἀκείλα μὰ ἐξάγει ὁ Α. συμπέρασμα,

ὅτι ὁ Πέτρος ἐλάλησεν ἑλληνιστί. Τοιαῦτα συμπέρασμα εἶναι βεβιασμένα. Τὸ χωρίον ἐκεῖνο οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι ὁ Πέτρος ἐπεδείκνυε τοῖς Ἰουδαίοις, διὰ τῆς ὀνομασίας, ἣν αὐτὸς ὁ λαὸς τῆ ἰδίᾳ αὐτοῦ διὰ λέκτερ ἀπέδωκε τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὁμολογοῦσι τὴν μαιφονίαν τοῦ Ι. Χ. α. Σεῖς οἱ ἴδιοι, λέγει οὕτως εἰπεῖν ὁ Π., μακρυρεῖτε διὰ τῆς ὀνομασίας Ἀκελδαμὰ γόν ἄδικον φόνον τοῦ Ἰησοῦ. Τὴν λέξιν Ἀκελδαμὰ συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ὁ Πέτρος ἐπέπε κ' ἀναφέρῃ, εἴτε ἑλληνιστί, εἴτε ἀραμαϊστί, εἴτε κινεζιστί ἐλάλει τοῖς ἀκροαταῖς του· ὁ δὲ Λουκᾶς, ὁ γράφων ἑλληνιστί, ἑλληνιστί ἀνέφερε καὶ τὰς λέξεις τοῦ Πέτρου, ἐξηγῶν τὰ Ἀκελδαμὰ = χωρίον αἵματος. Ἐὰν ὁ Λουκᾶς ἔγραφε π. χ. λατινιστί θὰ ἔλεγε, «Aceldama, sive ager sanguinis» τὴν δὲ λέξιν Ἀκελδαμὰ, ἥτοι ἀκροατῆμοι, ὅπως δὴ ποτε γράφων, νὰ ἀναφέρῃ, διότι αὐτὴ αὐτὴ ἡ λέξις περιεῖχε τὴν ἔνοιαν τῶν λόγων τοῦ Πέτρου. Καὶ τέλος πάντων, ἐὰν ὁ Πέτρος τότε ἐλάλησεν ἑλληνιστί, δὲν νοοῦμεν ποῖαν ἀποδεικτικὴν δύναμιν δύναται νὰ ἔχη τοῦτο, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἰησοῦ.

Βεβιασμένος εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ κ. Παπάζης συνδυάζει τὰς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἐπιγραφάς, ὅπως εὔρη τὴν τάξιν καθ' ἣν αὐταὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ εἶχον, ἔτι δὲ μᾶλλον βεβιασμένα τὰ ἐκ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς κατατάξεως συμπέρασμα περὶ τῆς μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπικρατήσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐν Παλαιστίνῃ· οἱ εὐαγγελισταὶ οὐδεὶς ποιοῦτον εἶχον κατὰ νοῦν ἀφηγούμενοι τὰ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν φερόμεθα δὲ μὴ ἡ μέθοδος αὐτὴ ὑπερβαίνει τὴν κριτικὴν, καταντῶσα ὑπερκριτικῇ.

Ὁ κ. Λαμπρύλλος λέγει ὅτι ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας μανθάνομεν ὅτι πάντες οἱ 70 Ἀπόστολοι ἐκτὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἔφερον ὀνόματα ἑλληνικὰ, ὃ ἔστι (συμπέρασμα κατὰ τὸν κ. Λι) ἀνήκον εἰς γονεῖς γινώσκοντας τὴν διάλεκτον τῶν ἑλληνιστῶν. Εἰς ταῦτα παρατηροῦμεν, α) Περὶ τῶν ὀνομάτων ἐκείνων δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὴν πλήρη ἐκείνην βεβαιότητα, ἣν θὰ εἶχομεν ἂν ἀνεφέροντο ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν ἢ συγχρόνων ἱστορικῶν, οὐχὶ δὲ μεταγενεστέρων ἢ ἐκ παραδόσεως· β) καὶ ἀνεμφισβητήτων μενόντων ὄλων τῶν ἑλληνικῶν ἐκείνων ὀνομάτων, μὴ λησμονῶμεν ὅτι τότε ἦτο συρμὸς, ἕνεκα τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ, νὰ ὀνομαζῶνται οἱ ἄνθρωποι ὀνόμασι ἑλληνικοῖς — ὅπως συρμὸς ἦτο καὶ οἱ ῥωμαῖοι τὴν καταγωγὴν νὰ προσλαμβάνωσιν ὀνόματα ἑλληνικὰ — ὅπως τέλος ἦτο συρμὸς καὶ ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως νὰ ὀνομαζῶνται οἱ προὔχοντες τῶν μεταρρυθμιστῶν Μεγάλλων, Οἰκολαμπάδιος κλ. Μὴ σήμερον Ἕλληνες, ὀνομαζόμενοι ἰταλικοῖς ἢ γερμανικοῖς ὀνόμασι, ὑποτίθεται ὅτι ἀνήκουσι γονεῦσι συναλιζομένοις τοῖς ἑσπερίοις καὶ γινώσκουσι τὴν διάλεκτον αὐτῶν; — μὴ οἱ ἑσπεριοὶ λαμβάνοντες ὀνόματα ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Πανθέου, ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τέκνα γονέων, ἐλθόντων μέχρι τοῦ ἡμετέρου Ὀλύμπου ἢ Παρνασσοῦ; Ἡ χρῆσις τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἀποδεικνύει τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ· οὐδὲν πλέον· τὸ νὰ

θέλη τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐντεῦθεν, ὅτι οἱ καλοῦμενοι οὕτως ἐγίνωσκον καὶ τὴν ἑλληνικὴν, ἢ ὅτι ἀνῆκον γονεῦσιν ἑλληνίζουσιν, εἶναι ὑπερβολὴ συμπεράσματος.

Ὁ κ. Παπάζης κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν περὶ Ι. Χ. μαρτυριῶν τὴν νόθον παρὰ Ἰωσήφω (ἀρχ. 5'. 2) περικοπήν προστίθησι δὲ, προλαμβάνων τὴν ἐνστασιν, ὅτι «κακῶς ὑπολαμβάνουσι τινες τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἰωσήφου ὑποβολιμαῖον». Ἡμεῖς δὲ παρατηροῦμεν τῷ κ. Π. ὅτι, οὐδεὶς σήμερον σπουδαιολογῶν ἐπιστήμων, ἀποδέχεται γνήσιον αὐτό· οὐδεὶς ὁ μὴ ἀναγνωρίζων χεῖρα χριστιανικὴν ἐν ταῖς ἐκφράσεσιν «εἶγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρῆ» καὶ «ἦν παραδόξων ἔργων ποιητής». Πῶς ἦτο δυνατόν ὁ Ἰώτηπος, ὁ Ἰουδαῖος καὶ ἐπὶ τῷ αὐστηρῷ αὐτοῦ ἰουδαϊσμῷ γνωστός, νὰ ὀνομάσῃ τὸν Ἰησοῦν Θεόν; (διότι ἡ φράσις οὐδὲν ἄλλο σημαίνει.

Παράδοξον εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς συμπέρασμα τοῦ κ. Π. Ὁ Ἰησοῦς χρῆσιν συχρῆν ἐποίειτο τῆς φράσεως «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς». «Τοῦτο τρανῶς, λέγει, καταδεικνύει, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς ἐκείνας εἶχεν ἀναγνώσει τὰς Γραφάς, ἅς καὶ ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεγίνωσκεν. Ἐκ τούτων ἐπεταί, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶχε γνῶσιν τῆς γλώσσης, καθ' ἣν ἡ Π. Δ. ἦτο συντεταγμένη, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι ἐγίνωσκε καλῶς τὴν τε ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν τῆς τότε ἐν χρῆσει γλώσσης.» Ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐγίνωσκε καὶ ἐλάλει τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν ἀραμαϊκὴν, εἶπομεν ἀνωτέρω. Ομολογοῦμεν ὅμως ὅτι τὸν συνειρημὸν τῶν ἀνωτέρω καὶ τῶν μέχρι τέλους τῆς περιόδου (τελ. 372) συλλογισμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν πολὺ ὀλιγώτερον τὴν ἀλλεπάλληλον σύγχυσιν τῶν γλωσσῶν, ἃς ἀναφέρει. Ἐρωτῶμεν τὸν κ. Παπάζην, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ ἀκροαταὶ του μόνον τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Ο'. τῆς Π. Δ. ἐγίνωσκον, δὲν θὰ ἔλεγεν ἐπίσης ὁ Ι. Χ. «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς Γραφαῖς»; ἢ ἂν ὁ Ι. Χ. ἐλάλει πρὸς Ἀραβὰς καὶ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀραβικὴν τῆς Π. Δ. μετάφρασιν, δὲν θὰ ἔλεγεν ἐπίσης οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς Γραφαῖς; θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς λόγους τοῦ ἐπὶ τῆς Π. Δ.; Βεβαίως ναί· διότι ὁ Ι. Χ. δὲν θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν μετάφρασιν τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ τοὺς λόγους μόνον αὐτῶν — εἴτε ἀραμαϊστὶ, εἴτε ἑλληνιστὶ τὰς ἀνεγίνωσκεν ὁ λαὸς καὶ ὁ Ἰησοῦς, ἔμμενον πάντοτε αἱ αὐταὶ Γραφαί· μὴ ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι; Ἐκ τῆς φράσεως λοιπὸν τοῦ Ι. Χ. «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς;» οὐδὲν ἀπολύτως συμπέρασμα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν περὶ τῆς γλώσσης τῶν Γραφῶν, εἰς ἃς ἀναφέρετο ὁ Ἰησοῦς διδάσκων.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως τῶν ἀμικρημάτων τοῦ κ. Α. καὶ τοῦ κ. Π. εἶναι, ὅτι ἀμφότεροι ποιοῦνται σύγχυσιν τόσον φοβερὰν τῶν γλωσσῶν ἐβραϊκῆς, ἀραμαϊκῆς, ἀσσυριακῆς, συροχαλδαϊκῆς, ἅς ὡς ταυτοσήμους ἐναλλάξ μεταχειρίζονται, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ἐπανάφερον τὴν σύγχυσιν ἐκείνην τοῦ πύργου τῆς Βαβέλ· ἢ σύγχυσις μάλιστα προβαίνει μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ, ὥστε ὁ μὲν κ. Παπάζης ἐπινοεῖ καὶ νέον ὄρον νέας γλώσσης «ἐβραιοφοινικικῆς» ὁ δὲ κ. Λαμπρόλλος «ἐβραιοαραμαϊκῆς». Ἡ τοιαύτη σύγχυσις ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ εἴπω-

μεν, ὅτι μαρτυρεῖ ἔλλειψιν ἀκριβῶν γνώσεων τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τῶν σημιτικῶν φυλῶν. Καὶ ἡ μὲν ἄγνοια αὕτη οὐδὲν ἔχει τὸ ἐπιλήψιμον ὧφειλεν ὅμως νὰ ἀποτρέψῃ, νομίζομεν, συζήτησιν ἐπὶ θέματος, οὗ ἡ φύσις ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ συζητοῦντος γνῶσιν τῆς σημιτικῆς φιλολογίας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν προόδων ταύτης, αἵτινες ἀπὸ ὀλίγων χρόνων εἰσι τηλικαῦται, ὥστε ἀνέτρεψαν ἄρδην πεπαλαιωμένας ἰδέας καὶ ἐσφαλμένα συστήματα. Ἡ τῶν γλωσσῶν τούτων σύγχυσις ἔδωκεν ἡμῖν ἰδίως τὸ ἐνδόσιμον νὰ χαρῶμεν τὰς παρατηρήσεις ταύτας, καὶ νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα, ὡς οἶόν τε συντόμως, περὶ τῶν γλωσσῶν ἐκείνων· οὕτω δὲ θέλομεν διευκολύνει τὴν λύσιν τινῶν σχετικῶν ζητημάτων, τοῦ κ. Π. καὶ τοῦ κ. Α.

Αἱ σημιτικαὶ γλῶσσαι διαίρουνται εἰς τρεῖς μεγάλους κλάδους ἢ βραχίονας· α') ἑβραϊκόν, β') ἀραμναϊκόν, γ.) ἀραβικόν. Παραλείποντες τὸν ἀραβικόν, θέλομεν εἶπη τινὰ περὶ τῶν ἄλλων δύο, μόνων σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὸ κύριον ἡμῶν θέμα. Καὶ δὴ πρῶτον περὶ τοῦ Ἑβραϊκοῦ. Εἰς τὸν ἑβραϊκόν βραχίονα περιλαμβάνονται δύο διάλεκτοι ἢ κυρίως Ἑβραϊκῆ (Τεραχίτ) καὶ ἡ Φοινικικῆ (Χαναάν). Νοεῖται, ὅτι δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἐκθέσωμεν πλήρη ἱστορίαν τῆς ἑβραϊκῆς φιλολογίας· σημειοῦμεν μόνον, ὅτι ἡ Ἑβραϊκῆ οὐδέποτε οὐδαμοῦ τῆς Παλαιστίνης ἐλάλειτο κατὰ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ἐγράφετο, ἀλλ' ἔσχε διαλέκτους πληρεῖς ἐπαρχιακῶν ιδιωτισμῶν περὶ τε τὰς λέξεις καὶ τὴν προφορὰν· πρὸς Βορρᾶν μάλιστα, παρὰ τὴν Συρίαν ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραὴλ ἐλάλειτο διάλεκτος λίαν ὁμοιόζουσα τῇ ἀραμναϊκῇ. Ἡ σαμαρειτικῆ διάλεκτος, διάλεκτος τῶν μερῶν ἐκείνων, ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν ἀραμναϊκόν κλάδον ἢ εἰς τὸν ἑβραϊκόν — ἐπὶ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Ι. Χ. ἐν τῇ βορείῳ Παλαιστίνῃ ἀπαντῶμεν διάλεκτον λίαν διαφέρουσαν τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ. Οὐ τοῦ παρόντος ἐνταῦθα, ὅπως πραγματευθῶμεν περὶ τῆς ἀκμῆς τῆς ἑβραϊκῆς. Γενικῶς τίθεται ὡς ἐποχὴ καθ' ἣν ἔπαυσεν ἡ Ἑβραϊκῆ νὰ ἦναι γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἡ τῆς βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας (5' αἰῶν π. Χ.) τοῦτο ὅμως ἐν μέρει μόνον ἀληθεύει, διότι ἡ ἑβραϊκῆ ἔμεινε πολὺ μετὰ ταῦτα γλῶσσα οὐ μόνον γραφομένη, ἀλλὰ καὶ γλῶσσα τῆς τῶν εὐγενῶν καὶ λογίων Ἰσραηλιτῶν τάξεως· οὔτε ἦτο ἄλλως δυνατὸν ἐξηκονταετῆς αἰχμαλωσίας μέρους μόνον τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων νὰ ἐπιφέρῃ τηλικούτον ἀποτέλεσμα, τὴν παντελεῖ τῆς γλώσσης κατὰ πνιξιν. Αἰτία τῆς παρακμῆς τῆς Ἑβραϊκῆς ὑπῆρξε μᾶλλον ἡ τῆς ἀραμναϊκῆς καὶ Συριακῆς γλώσσης ἐπιρροή ἢ ἡ Βαβυλωνεῖος αἰχμαλωσία (J. Fürst Lehrgeb. d. aram. Idiom. σελ. 11 κέ.) — ἄξιον δὲ σημειώσεως ὅτι ἡ παρακμὴ τῆς ἑβραϊκῆς συμπίπτει τῇ ἀκμῇ τῆς ἀραμναϊκῆς (ὡς ἡ παρακμὴ ταύτης τῇ ἀκμῇ τῆς ἀραβικῆς). Κατὰ πόσον ἡ ἀραμναϊκῆ ἀνεμίχθη κατ' ἀρχὰς τῇ ἑβραϊκῇ, κατὰ ποῖα ἔτη ἀπέβη ἐπικρατοῦσα κυρίως ἡ ἀραμναϊκῆ παρὰ τῇ Ἰσραὴλ εἶναι ζήτημα ὄχι εὐλύτον. αἱ τῶν γλωσσῶν ἄλλως μεταβολαὶ δὲν ἀριθμοῦνται διὰ τῶν ἐτῶν, ἐπέρχονται ἀνεπαίσθητως. Κατὰ τὴν γνώμην ὅμως τοῦ Fürst (ἐνθ. ἀνωτ.-πρβλ. καὶ

Gesenius, Geschichte d. hebr. Sprache, § 13) και τοῦ Winer (Geschic. d. bibl. und Targum. Chald. σελ. 4 — και Realwörterbuch, II. 501) ἡ τῶν Ἑβραίων γλῶσσα οὐδέποτε ὑπῆρξε καθαρὰ ἀραμαϊκῆ· μέχρι τῶν Μακκαβαίων ἡ ἑβραϊκὴ ἐγράφετο ὁπωσοῦν καθαρὰ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ, τῶν μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν γραφέντων ἡ Α' βιβλος τῶν Μακκαβαίων, ἡ μόνη ἡ ἐλληνικὴ μετάφρασις ἐσώθη, ἐγράφη ἀναμφιβόλως ἑβραϊστὶ περι τοὺς χρόνους τοῦ θανάτου τοῦ Ἰρκανοῦ (106 π. Χ.) Ἀλλως δὲ ἐπὶ τῶν Μακκαβαίων καὶ πικρὰς χρόνους μετὰ ταῦτα ἡ ἑβραϊκὴ ἦν ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῶν νομισμάτων. Εἶναι ἀνεκτίρητον ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπανόδου ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, ἐπὶ Κύρου, ἢ πῆς Παλαιστίνης, ὀμιλουμένη διάλεκτος ἦν διεφθαρμένη, ἤραμαίξε. Τὸ βιβλίον τοῦ Ἡσεία μαρτυρεῖ τὴν παρακμὴν τῆς ἑβραϊκῆς παρὰ τῷ λαῷ· ἀπ' ἐτέρου ὁμοίως τὴν παρακμὴν ταύτην δὲν πρέπει νὰ ἐκτείνωμεν ὑπὲρ τὸ δέον καὶ τὸ ἀληθές. Ἐν ὀλίγοις, ἡ ἑβραϊκὴ καταντᾷ ἐπὶ I. X. γλῶσσα γραφομένη καὶ νοουμένη παρὰ τῶν λογίων, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ λαοῦ.

Ἐπορήσαμεν τῆ ἀληθείᾳ ἀναγνόντες ἐν τῇ διατριβῇ τοῦ κ. Παπῆζη (σ. 372) ὅτι ἐπὶ I. X. ἔσχυεν (ἐν Παλαιστίνῃ) ἡ Ἀσσυριακὴ, ὡς γραφομένη γλῶσσα, ὁ κ. Π. παραπέμπει εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Winer περὶ τοῦτου. Φοβούμεθα μὴ ὁ κ. Π. δὲν ἀνέγνωσε τὸν Winer, ὅστις ἄλλως ἔχει γράψει τόσα συγγράμματα ἀναγόμενα εἰς τὴν σημερινὴν φιλολογίαν, ὥστε ἀρετὰ ἀστείον εἶναι νὰ παραπέμπῃ τις ἀπλῶς εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Winer τὸ αὐτὸ λέγονται καὶ περὶ τοῦ Schreib-Kunst, ἃν ἀναφέρει. Προκαλοῦμεν δὲ τὸν κ. Π. νὰ μᾶς ἀναφέρῃ ἐν μόνῳ σύγγραμμα, γραφέν ἐν Παλαιστίνῃ ὑπὸ Ἰουδαίου ἐπὶ I. X. ἀσσυριαστὶ· ἂν δὲν εἶναι σύγγραμμα ἔστω καὶ φιλιλάδιον, ὅπως μεταχειρισθῶμεν σημερινούς ὄρους. Ἡ ἀσσυριακὴ λίαν διαφέρει τῆς ἑβραϊκῆς καὶ ἀραμαϊκῆς, καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἔμειναν πάντοτε ξένοι ἀπέναντι αὐτῆς (ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας). Ἡδὴ τοῦ Δευτερονομίου ὁ συγγραφεὺς (κ' 49) ἠπειλεῖ ὅτι θὰ ἐπιφέρῃ ὁ Θεὸς τῷ Ἰσραὴλ ἔθνος, οὗ τὴν γλῶσσαν δὲν θὰ νοῆ· τὸ ἔθνος τοῦτο, ὅπερ εἶναι τὸ τῶν Ἀσσυρίων, περιφρονεῖ ὁ Ἡσαίας διὰ τὸν «φουλισμὸν τῶν χειλέων καὶ τὴν γλῶσσαν τὴν ἑτέραν ἣν ἐλάλει (κ' 11)» καὶ ἐλεεινολογεῖ τὸν Ἰσραὴλ μέλλοντα νὰ ὑποταχθῇ ὑπὸ λαοῦ βαθυφώνου, οὗ τὴν γλῶσσαν δὲν ἐννοεῖ καὶ τὴν περφυλισμένην καὶ ἀκατάληπτον διάλεκτον δὲν καταλαμβάνει. (λγ'. 19)· τὰ αὐτὰ θρηνεῖ καὶ ὁ Ἱερεμίας (ε'. 15)· ὁ Θεὸς ἐπάγει, λέγει, τῷ Ἰσραὴλ, ἀνθρώπους, ὧν τὴν γλῶσσαν δὲν νοεῖ καὶ δὲν καταλαμβάνει τί λέγουσι. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἐλθόντων τῶν Ἀσσυρίων καὶ Ἑβραίων εἰς ἐπιμιξίαν ἐκότεροι προσέλαβον εἰς τὴν ἰδίαν γλῶσσαν λέξεις καὶ φράσεις· καὶ διὰ τοῦτο ἡ μελέτη τῆς Ἑβραϊκῆς ὀφείλει νὰ συνοδεύηται ὑπὸ τῆς μελέτης τῆς Ἀσσυριακῆς, ὧν λέξεις καὶ φράσεις ἐκατέρωθεν ἐρμηνεύονται, ἀλλ' οὐδεὶς οὐδὲ φαντάσθη ποτὲ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ Ἀσσυριακὴ ἦν ἐν γρήσει ἐν τῇ γραφῇ ἐν Παλαιστίνῃ ἐπὶ I. X. (ἐκτὸς ἂν συγγῆρ Συριακὴν μὲ Ἀσσυριακὴν).

Ὁ κ. Π. ἐν τῇ συγχύσει τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν φέρει εἰς τὸ μέσον καὶ τὸν ὄρον «ἐβραϊκο-φοινικὴν» γλῶσσα, ἣτις εἶναι λίαν ἀκατάλληλος, σχεδὸν εἰπεῖν χιμαιρική· διότι ἐβραϊκο-φοινικὴ γλῶσσα σημαίνει τὸ αὐτὸ, ὡς εἰ ἔλεγέ τις *ισπανο-ιταλική*! Οἱ Φοίνικες κατὰ τινὰς ἦσαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Χαναάν, εἶναι δὲ βεβίως σημιτικῆς καταγωγῆς. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι οὔτε ἤθελον νὰ ἀκούσωσιν ὅτι ἔχουσι τὴν ἐλαχίστην συγγένειαν πρὸς τοὺς Χανααίους. Οἱ Φοίνικες ὠμίλουν διάλεκτον σημιτικὴν, ἣτις εἶχεν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐβραϊκὴν· ἀλλ' ἡ διαφορὰ τῶν δύο λαῶν, ἡ μᾶλλον ἡ ἀντίθεσις τοῦ χαρακτῆρος, τοῦ θρησκευματος καὶ τῶν ἠθῶν κατέστησαν διαφόρους τὰς δύο γλώσσας, καὶ τοὶ συγγενεῖς. Αἱ τῆς φοινικικῆς γλώσσης μελέται μέχρι τοῦ νῦν εἰσὶν ἐν νηπιώδει καταστάσει, τὰ φοινικικὰ ἄλλως σωζόμενα κείμενα εἰσὶν ὀλίγιστα· οὐχ ἦττον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ φοινικικὴ γλῶσσα ἔχει ἰδίους τύπους, τὰ δὲ σωζόμενα κείμενα περιέχουσιν οὐ μόνον ἐβραϊσμούς ἀλλὰ καὶ ἀραμαϊτιμούς καὶ ἀραβισμούς ἔτι. Πλείονα περὶ τῆς γλώσσης τῶν Φοινίκων ὄρα παρὰ Movers, die Phonic. A'. 89 — καὶ Judas, Étude demonstr. de la langue Phenicienne I, 1. Ἡ φοινικικὴ γλῶσσα διηρεῖτο ἄλλως εἰς δύο διαλέκτους, ἀλλήλων πλεῖστον διαφερούσας, τὴν κυρίως ἀνατολικὴν φοινικικὴν, καὶ τὴν ἀφρικανικὴν (Καρχαδών). Ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τοῦ I. X. ἡ φοινικικὴ διακρίνετο τῆς ἐβραϊκῆς ὡς ἰδίᾳ γλῶσσα, ἐγράφετο ὁπωσοῦν καθαρὰ καὶ ὠμιλεῖτο ἂν οὐχὶ ἐν ταῖς πόλεσιν, ὅμως ἐν τοῖς χωρίοις. Μόλις δὲ τὸν ε' μ. Χ. αἰῶνα ἀφωμοιώθη τῇ ἀραμαϊκῇ (Κόφελ. εἰς Ἡστομ. IV, σ. 293). Τὰ περισωθέντα γνωστά μνημεῖα τῆς φοινικικῆς εἰσὶ τάσον ἐλλιπέστατα καὶ ἐντεῦθεν καὶ αἱ περὶ αὐτῆς γνώταις, ὥστε ὀλίγα ἀσφαλῆ περὶ αὐτῆς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν — πολὺ ὀλιγώτερα περὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ἐβραϊκὴν.

Ἐλθωμεν νῦν καὶ εἰς τὴν ἀραμαϊκὴν. Παρ' Ἑλλήσι καὶ Ῥωμαίοις τὸ ὄνομα Ἀράμ ἦν ἄγνωστον· πρῶτος ὁ Στράβων ἀποδίδει τὸ ὄνομα τοῦτο τῇ Συρίᾳ (Α'. β'. 34—ΙΓ'. δ'. 6). Ἐπὶ τῶν Σελευκιδῶν ἐπεκράτει ἡ ὀνομασία Συρία· ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα Ἀράμ δὲν ἐξηλείφθη, Ἀραμαίων κυρίως κληθέντων μετὰ Χριστὸν τῶν μὴ χριστιανισθέντων κατοίκων τῆς χώρας (Larson, de Dialect. ling. Syr. Reliquis· σελ. 9 — Knobel, d. Völkertafel d. Genesis· σελ. 229—230). Ἡ Ἀραμαϊκὴ ἀλλέως ἐμορφώθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς καὶ Ἰουδαίοις καὶ ἀλλέως παρὰ τοῖς Ἑθνικοῖς. Παρὰ τοὺς Ἑθνικοὺς λέγομεν μόνον ὅτι ἡ ἀραμαϊκὴ τῶν Ἰουδαίων περιλαμβάνει τὴν Χαλδαϊκὴν τῆς Γραφῆς, (τὴν Συροχαλδαϊκὴν ἀκαταλλήλως λεγομένην), τὴν Σαμαρειτικὴν καὶ τὴν διάλεκτον τῶν Ταργούμ. Ἡ τῶν χριστιανῶν ἀραμαϊκὴ εἶναι ἡ κυρίως Συριακὴ λεγομένη, ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατόπιν. Ἡ ὀνομασία Χαλδαῖοι ἐξ ἐσφαλμένων ὑπολογισμῶν συνήρθη τῇ τῶν Σύρων. Ἐπῆρξε φυλὴ τις πολιτικὴ, μᾶλλον στρατιωτικὴ καὶ ἀριστοκρατικὴ, παρὰ τὸν Τίγγριν ἀποκατασταθεῖσα, ἣτις ὠνομάσθη Χαλδαῖοι· οἱ Χαλδαῖοι ὅμως

οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς τοὺς Ἀραμαίους, οὐδὲ ἀνήκουσι καθόλου τοῖς σημιτικοῖς λαοῖς· εἶναι μᾶλλον Ἄριοι. Συνέβη τότε ἀνάλογόν τι, ὅπως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπεδόθησαν τὰ ὀνόματα φράγκοι, Françe, Βουργουνδοί, ὀνόματα γερμανικά, λαοὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι τοῖς γερμανοῖς. Συνέβη δὲ καὶ ἕτερον ἄτοπον, συνέχυσαν δῆλον ὅτι οἱ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν Ἑβραῖοι τὴν ἀραμαϊκὴν (Χαλδαϊκὴν) πρὸς τὴν κυρίως ἑβραϊκὴν ἐντεῦθεν ἔτι μᾶλλον δύσκολος ἀποβαίνει ὁ ὀρισμὸς τοῦ ἀρχικοῦ ἀμιγροῦς τύπου τῆς ἀραμαϊκῆς γλώσσης. (Fürst. Lehrgebeud. d. aram. Idiom σελ. 3 κέ.). Ἐντεῦθεν ἡ σύγχυσις τῶν λέξεων ἀραμαϊκῆ, χαλδαϊκῆ, ἑβραϊκῆ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις· σήμερον, χάρις εἰς τὰς προόδους τῆς γλωσσολογίας, οὐδεμία σύγχυσις. Τῆς ἀρχαίας ἀραμαϊκῆς ὀλίγας εἰδήσεις ἔχομεν, καὶ ταύτας περιωθεισας ὑπὸ τῶν Ἑβραίων, οἵτινες, καὶ τοι ἐθεώρουν πάντοτε μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν Ἑβραϊκὴν ὡς γλώσσαν τῶν λογίων, ἔγραφον οὐχ ἤττον ἔστιν ὅτε ἀραμαϊστὶ. Εἰς τὴν γλώσσαν ταύτην εἰσὶ γεγραμμένοι περικοπιῖ τινες τοῦ Ἑσδρα καὶ τοῦ Δαυιδ — καὶ αἱ λέξεις Ἥλι, Ἥλι κλ. τοῦ Εὐαγγελίου — ἐξ οὗ προκύπτει πιθανώτατα ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ του συνήθη χρῆσιν ἐποιούνητο τῶν ἀραμαϊκῶν μεταφράσεων τῆς Π. Δ., τῶν Ταργούμ ἄλλως καλουμένων. Εἰπόντινες ὅτι ἡ γλώσσα αὕτη τῶν Ταργούμ ἦν ἡ ἐν χρῆσει ἐπὶ Ι. Χ. ἐν Παλαιστίνῃ. Ὁ Fürst ὅμως (Lehrgebeud κλ. σελ. 5), ὁ Renan καὶ ἄλλοι νεώτεροι φέρουσι σπουδαίας ἀντιστάσεις. Τῶντι ἡ γλώσσα τοῦ ταργούμ τοῦ Ὀγκέλου εἶναι ὁ καθαρώτερος τύπος τῆς ἀραμαϊκῆς· δύσκολον δὲ εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ τῆς Παλαιστίνης κάτοικοι ὠμίλουν γλώσσαν τόσῳ καθαρεύουσαν ἑβραϊσμῶν. Ἐπίσης τὸ Ταργούμ τοῦ Ἰωνάθαν ἔχει γλώσσαν σχετικῶς καθαρῆσαν· οὔτε ταύτην λοιπὸν δύναται νὰ ὠμίλει ὁ λαός. Ὅπως δὴποτε ἡ τότε ἐν Παλαιστίνῃ ὠμιλουμένη γλώσσα, καὶ τοι ἐλέγετο ἑβραῖς ἀπεῖχε τῆς ἑβραϊκῆς, ὁμοίῳζε δὲ λίαν τῇ ἀραμαϊκῇ. Τῆς ἀραμαϊκῆς δείγματα ἀπαντῶμεν πολλαχοῦ τῆς Κ. Δ. Αἱ λέξεις Βάρ, Βηθεσθὰ, Γαββαθὰ, Ἐφφαθὰ, Γολγοθὰ, Ἀκελδαμά, Ταλιθὰ, Κοῦμι, σαβαχθανει, ἀββα, εἰσὶν ἀραμαϊκαὶ εἶναι ὅμως δύσκολον καὶ μέχρι τοῦδε ἐπιδεικτικὸν συζητήσεως τὸ θέμα τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τῆς διαλέκτου τῆς Παλαιστίνης κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ι. Χ. Τὸ βεβαιότερον φαίνεται, ὅτι τότε οἱ παλαιστῖνοι ἐχρῶντο πλειοτέραις διαλέκτοις κατὰ τὸν μείζονα ἢ ἤττονα συνδυασμὸν τῆς ἑβραϊκῆς καὶ τῆς ἀραμαϊκῆς.

Κατὰ πόσον ἐπεκράτει ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Παλαιστίνῃ εἶναι ἐπίσης ζήτημα δυσδιάλυτον. Βεβαίως ἡ ἐπιρροή τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ ἦν μεγάλη, οὐχὶ ὅμως ὅσην τὴν θέλει ὁ κ. Λαμπρύλλος. Ὁ Ματθαῖος, κατὰ τὰ γενικῶς σχεδὸν τανῦν παραδεδεγμένα, ἔγραψεν ἀραμαϊστὶ τὰ Κυριακὰ λόγια. Αὐτὸ τὸ ὕφος τῆς Κ. Δ, ἰδίᾳ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, εἶναι κατὰ τὸ ἡμῖς σχεδὸν ἀραμαϊκόν, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ὅτι οἱ συγγραφεῖς αὐτῆς ἐγίνωσκον καὶ τὴν ἀραμαϊκὴν. Ὁ Ἰώσηπος μαρτυρεῖ ὅτι οἱ τῆ

Ἑλληνικῇ ἐν Παλαιστίνῃ χρώμενοι ἦσαν ὀλίγιστοι· αὐτὸς ὁ ἴδιος Ἰώσηπος δὲν ἠδύνατο καλῶς νὰ προφέρῃ τὰ ἑλληνικὰ, ἕνεκα τῆς διαφόρου προφορᾶς τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης, ατὴν δὲ περὶ τὴν προφορὰν ἀκριβείαν πάτριος ἐκώλυσε συνήθεια». (Ἀρχ. Κ') Ὅταν λοιπὸν αὐτὸς ὁ Ἑλληνιστὴς Ἰώσηπος, ὁ ἑλληνιστὶ συγγράψας δὲν ἠδύνατο καλῶς νὰ προφέρῃ τὰ ἑλληνικὰ, δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὑποία θὰ ἦτο ἡ ἑλληνομάθεια τῶν λοιπῶν κοι- νῶν ὁμοφύλων του!

Ὅργανον ἀπαραίτητον πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ δὲν ἦτο ἡ ἑλληνικὴ ὡς λέγει ὁ κ. Λ. Τοῦτο μόνον δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ τῆς ἐξελλ- ληνισθείσης Ἀνατολῆς· ἐν τῇ ἄνω Ἀνατολῇ ὅμως ὄργανον τοῦ Χριστιανι- σμοῦ ὑπῆρξεν ἡ *συριακὴ*, ἣτις ἐπεκράτει ἐν ὅλῃ τῇ Περσίᾳ καὶ πάσῃ τῇ ἄνω Ἀσίᾳ. Καὶ περὶ τῶν λοιπῶν δὲ σημητικῶν γλωσσῶν δυνάμεθα νὰ εἴ- πωμεν ὅτι δὲν ἐσθῆσθησαν οὕτω ταχέως, ὅπως νομίζουσί τινες ἀβασανίστως. Ἀληθὲς μὲν ὅτι διὰ τῶν Σελευκιδῶν εἶχε πρὸ πολλοῦ διαδοθῇ ἡ Ἑλληνικὴ ἐν Συρίᾳ· αἱ ἄλλαι ὅμως παρὰ τὸν Εὐφράτην χῶραι, πρὸ πάντων αἱ κῶμαι, εἶχον διατηρήσῃ τὴν *συριακὴν*. Ἐπίσης ἐν Δαμασκῶ, Παλμύρα, Βερροίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐπεκράτει ἡ Ἀραμαϊκὴ (Am. Marcell. XIV, 8, 7), μόλις δὲ ἐπὶ τῆς μωαμεθανικῆς εἰσβολῆς ἐξέλιπεν ἡ *συριακὴ* ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων. Οἱ δὲ στίχοι τοῦ Ἰουβενάλη (Satyr. III, 62).

Jampridem Syrus in Tiberim defluxit Orontes
et linguam et mores vexit.

μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Σύροι, καὶ εἰς τὴν Ἑσπερίαν ἀποδημοῦντες, συμμετήγα- γον γλῶσσαν καὶ ἤθη.

Οὔτε ἡ Φοινίκη, οὔτε ἡ Παλαιστίνη κατεκλύσθησαν, οὕτως εἰπεῖν, ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ αὐτὴ ἡ Κύπρος ἔσχεν ἀκμάζοντα ἐν μέσῳ αὐτῆς τὸν σημητισμὸν ἐπὶ πολλοὺς χρόνους. Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀντωνίνου Αὐ- τοκράτορος ἐχαράσσοντο νομίσματα μὲ φοινικικὰς ἐπιγραφάς. Ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Κύπρῳ ἡ Συριακὴ ἔμεινε γλῶσσα ἐν χρήσει μεγάλης τῶν κατοίκων τά- ξεως μέχρις αὐτοῦ τοῦ μεσαιῶνος. Προσεχῶς ἕως δημοσιεύσομέν τινα περὶ τῶν συριστῶν γεγραμμένων λειτουργικῶν βιβλίων τῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Κύ- πρῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς χριστιανῶν. Ὁ Ἰουδαϊσμός ἐν Παλαιστίνῃ ἰδίως, οὐ μόνον δὲν ὑπεχώρησεν, ὡς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν, ἀλλὰ τοῦναντίον μάλιστα μετὰ φανατισμοῦ ἀντέστη, οὕτως ὥστε ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ οὐδέποτε ὑπῆρξε λίαν μεγάλη· αἱ σημητι- καὶ διάλεκτοι ἔμειναν πάντοτε αἱ ἐν χρήσει αὐτῆς διάλεκτοι. Ἐξαιρέσειν μόνον τοῦ κανόνος τούτου ἀπετέλουν πόλεις ὀλίγαι, ὡς ἡ Καισάρεια, ἡ Σκυ- θόπολις, πόλεις κατὰ τὸ πλεῖστον κατωκημέται ὑπὸ ξένων καὶ τινῶν ἑλ- ληνιστῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ὅμως ἀνεθεματίζοντο ὑπὸ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ραββίνων διὰ τὸν φιλελληνισμὸν των (Ταλμουδ Ἱεροσολυμ. Σοτὰ 21, 2). Οἱ Ἀπόστολοι αὐτοὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκτὸς ὀλίγιστων ἐξαιρέσεων,

ἔμεναν ὅλως ξένοι πρὸς τὸν ἑλληνισμόν. ("Ορα πλείονα περὶ τούτου τὸν Lamī, de Eruditione Apostolor.). Τὸ μῖσος τῶν παλαιστικῶν κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ διήρκεσε μέχρι καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ, ἢ μᾶλλον τότε ἐκορυφώθη. (Ernesti d. Jüdæor. Odio adv. liter. Græcas). Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι οὐχὶ τὰ πάντα ἐνεβαπτίσθησαν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ· πολὺ ὀλιγώτερον τοῦτο συνέβη ἐν Παλαιστίνῃ. Ἐσφαλμένως λοιπὸν συμπεραίνουσί τινες ἐκ τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ἠμίλει ἐν Παλαιστίνῃ Ἑλληνιστί.

Περὶ δὲ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ προκειμένου, μὴ λησμονῶμεν καὶ τὰ ἐξῆς. Ὁ Ι. Χ. ἦν σχεδὸν Γαλιλαῖος—ὡς ἀνατραφεὶς ἐν Γαλιλαίᾳ. Ἡ Γαλιλαία εἶχε γλώσσαν λίαν διαφέρουσαν ἐκείνης τῆς Ἱερουσαλήμ (Buxtorf, Lexicou chald-talmud. et rabbin. ἴδε λξ. Γαλῖλ. Ligtfoot, Horæ hebraic. σλ. 131.—Fürst, Lehrbuch ec. σλ. 15—16.) Ὁ Πέτρος ἀνεγνωρίσθη ὡς Γαλιλαῖος ἐκ τῆς προφορᾶς. Ὅσα δὲ ἀνωτέρω εἶπομεν συντελοῦσιν εἰς τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας περὶ τῶν πολυθρυλλήτων ἐκείνων λέξεων «Ἥλι, Ἥλι κ.λ.». Αἱ ἐν Παλαιστίνῃ ἐπικρατοῦσαι ποικίλαι σημιτικαὶ διάλεκτοι καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν μεταφορᾶς τῆς λέξεως, ἐξηγοῦσι τὴν διαφορὰν τῆς γραφῆς παρὰ Ματθαίῳ καὶ Μάρκῳ (Ἥλι, καὶ Ἐλωῖ). Ματαιοπονεῖ ὁ κ. Λαμπρύλλος, θέλων ἐκ τῶν λέξεων αὐτοῦ τοῦ Εὐαγγελίου νὰ ἐξαγάγῃ, ποιοὶ ἦσαν οἱ μὴ νοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν ἀμφι-ἐχέλλομεν ἂν τὸ «ἄρες ἴδωμεν κ.λ.», σημαίνει παρανόησιν ἢ σκῶμμα καὶ περιγελῶν. Καὶ βεβαίως ὅμως ὄντος, ὅτι σημαίνει παρανόησιν, αὕτη πιθανῶς παραδεκτέα μόνον περὶ τῶν λέξεων Ἥλι, ἢ Ἐλωῖ—διότι ἡ ἔκφρασις αἰδωμεν, εἰ ἔρχεται (Ἥλιος) σώτων αὐτὸν» σημαίνει, ὅτι δὲν διέφυγε τοὺς ἀκροατὰς ἡ ἔννοια τοῦ «λαμὰ σαβαχθανι», ὡσανεὶ οὗτοι ἔλεγον «κραυγάζει ὅτι τὸν ἐγκατέλιπεν· ἄς περιμεινῶμεν καὶ ἄς ἴδωμεν, ἂν ἔλθῃ νὰ τὸν σώσῃ». Ἐὰν δὲ ἡ μετατροπὴ τοῦ Ἥλι εἰς Ἥλιαν δὲν εἶναι σκῶμμα—εὐκόλος εἶναι ἡ παρανόησις. Ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπῆρχον τότε, ἰδίᾳ χάριν τῆς ἑορτῆς, ἀκάθως καρυδιᾶς καρυδίῳ τὸ δὴ λεγόμενον, λαλοῦντες οὐ μόνον γλώσσας διαφόρους, ἀλλὰ καὶ διαλέκτους διαφόρους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης, ὡς ἄνω εἶπομεν. Ποικιλόγλωσσοι τοιοῦτοι φυσικώτατον νὰ παρσευρέθησαν κατὰ τὴν σταύρωσιν. Τί παρὰδοξον λοιπὸν, εἴτε Ῥωμαῖοι στρατιῶται, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε ἀνήκοντες ταῖς σημιτικαῖς φυλαῖς νὰ παρῆλλαξαν τὸν Ἥλι ἢ Ἐλωῖ μὲ τὸν Ἥλιαν, λέξεις ὁμοίως σχεδὸν ἠχοῦσας; Τὸ νὰ θέλῃ ὁ κ. Λ. νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συμπεράσματα περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Παλαιστίνης εἶναι λίαν βεβιασμένον.

Ἐν Παρισίοις, κατὰ μῆνα Αὐγούστου.

Δρ. ΣΠ. Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000048083